

1850 TARİHLİ TİCARET KANUNU'NDA VE OSMANLI HUKUK LİTERATÜRÜNDE ANONİM ŞİRKETLER VE BU ŞİRKETLERİN TÜZEL KİŞİLİĞİ MESELESİ

*The Issue of Joint Stock Companies and the Legal Entity of These
Companies in The Commercial Code of 1850 and in the Ottoman
Legal Literature*

Müberra KORKMAZ*

ÖZ

Kâr amacı güden bir özel hukuk tüzel kişisi olarak anonim şirket, temelini sermayenin oluşturduğu kapitalist sistemin var olan şirket türlerini zamanla kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmesi neticesinde, bu sisteme en iyi hizmet eden araçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda, bir sermaye şirketi olan anonim şirket türünün hukuki şahsiyet olarak tanınması, bunun önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Batı kaynaklı bu dönüşüm Osmanlı Devleti'nde, Batı'dakinden çok farklı dinamiklerin zorlamasıyla, özellikle yabancı devletlerin etki ve baskılarıyla meydana gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın kabul etmek durumunda kaldığı serbest ticaret düzeni, devletin geleneksel ekonomik ve hukuki yapısında köklü değişimlere sebep olarak liberalleşme ve modernleşme için uygun zemini hazırlamıştır. Söz konusu süreçte, bu şirketlerin etkinlik sağlayabilmeleri için de hükümler öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki dini ve geleneksel şartlarla uyumsuzluğuna karşın, anonim şirket türü ve bu şirketlerin tüzel kişi olarak kabulü, emperyalizmin etkisi altında yaşanan gelişmelerin ancak sınırlı olabildiğine; aynı zamanda ekonomik faktörlerin hukuku şekillendirme fonksiyonuna, hukuk tarihimiz açısından önemli bir örnek niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anonim şirket, ticaret şirketleri, tüzel kişilik, Osmanlı şirketler hukuku, kapitalizm

---

Makalenin Geliş Tarihi: 21.07.2023, **Makalenin Kabul Tarihi:** 26.02.2024.

* Araştırma Görevlisi, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: muberrakorkmaz@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4665-1840

ABSTRACT

As a profit-oriented private law legal entity, the joint stock company emerges as one of the tools that best serve this system, as a result of the capitalist system shaping the existing company types in line with its own purposes over time. The recognition of this capital company as a legal entity in the 19th century is an important indicator of this. In the Ottoman Empire, this transformation took place under the pressure of very different dynamics from those in the West, especially the influence and pressure of foreign states. The free trade order that the Ottoman Empire had to accept during this period caused radical changes in the traditional economic and legal structure of the State and prepared the appropriate ground for liberalization and modernization. Provisions are also made to ensure that these companies are effective. Despite its incompatibility with the religious and traditional conditions in the Ottoman Empire, the type of joint stock company and the acceptance of these companies as legal entities indicate that the developments under the influence of imperialism could only be limited; It is also an important example of the function of economic factors in shaping law in terms of our legal history.

Key Words: Joint stock company, trading companies, legal entity, Ottoman company law, capitalism.

GİRİŞ

Belirli toplulukların, aralarındaki ilişki yoğunluğunu artırarak dışa karşı bir bütün oluşturmaları ve bunun hukuk düzenince benimsenmesiyle meydana gelen “tüzel kişilik”¹, hukuki anlamda “şahıs/kışı” kavramında olduğu gibi; ancak farklı ölçüde, hukukun bir soyutlamasından ibarettir². Bu doğrultuda,

¹ Literatürde tüzel kişi yerine, hükmi şahıs, manevi şahıs, hukuki şahıs, kolektif şahıs gibi çeşitli isimler kullanıldığı da görülmektedir. Ergun Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler* (İstanbul: Sulhi Garan, 1978), 3-4; Makalesinde “şahsiyet-i hukukiye” tabirini tercih eden Şevket Mehmed Ali ise, “şahsiyet-i maneviyye” tabirini, Alman hukukçulardan Savigny’ nin, ilgili tabirin ahlaki bir mefhumu ifade etmesi ve bu durumun diğer şahısların ahlak dışı bir zümreye dâhil olduğu anlamını çağrıştırdığına yönelik görüşüne katılmak suretiyle uygun görmemiştir. Şevket Mehmed Ali, “Şahsiyet-i Hukukiye Meselesi”, *Ceride-i Adliye*, no.19 / 20 / 21 (Sene 2, 1339-1340): 754.

² Rona Serozan, *Tüzel Kişiler Özellikle: Denekler ve Vakıflar* (İstanbul: Filiz, 1994), 13-14, 24; Kemal Oğuzman, Özer Seçili ve Saibe Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku (Gerçek*

belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş veya belirli bir amaca özgülenmiş; aynı zamanda hukuk düzeninin bağımsız birer varlık (hukuk süjesi) olarak tanıdığı kişi ve mal toplulukları, tüzel kişi olarak ifade edilmiştir³.

Buna göre bir tüzel kişinin mevcudiyetinden bahsedebilmek için üç unsurun bir araya gelmesi gerekir. Bunlardan birincisi, belirli ve ortak bir amacın varlığıdır⁴. Bu amacın süreklilik taşıması şart olmayıp az veya çok devamlı bir faaliyeti gerektirecek nitelikte olması yeterlidir. İkincisi, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelen kişilerin ya da belirli bir amaca özgülenen malların, kendi kişiliklerinden ya da ilgili malı tahsis eden kişinin mal varlığından ayrı ve bağımsız olarak bir kişilik oluşturma iradesine sahip olması gerekir. Bağımsız bir varlık yaratma iradesi, örgütlenme şeklinde ortaya çıkar. Örgütlenme ise söz konusu belirli amacı gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunacak organların oluşturulmasını ifade eder. Bu unsurları yerine getiren kişi ve mal topluluklarının tüzel kişilik kazanabilmeleri için gereken son unsur ise hukuk düzeni tarafından bağımsız bir varlık, yani hukuk süjesi olarak tayin ve tespit edilmiş olmalarıdır⁵.

Tüzel kişilerin varlığı, temelde iki olguya dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, gerçek kişilerin ömrünün sınırlı oluşu; diğeri ise bazı amaçlara ulaşmanın, insanların tek başına sahip olduklarından daha fazla maddi ve/veya

---

ve *Tüzel Kişiler*) (İstanbul: Filiz, 2019), 1-2; Jale G. Akipek, Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku C. I* (İstanbul: Beta, 2012), 229; Cahit Oğuzoğlu, "Eski ve Yeni Telâkkilere Göre Hükmi Şahsiyet", *Adalet Dergisi*, no. 67 (2021/2): 523-524.

³ Teoman Akünel, *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler* (İstanbul: Beta, 1995), 10; Akipek, Akıntürk ve Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku*, 509; Mustafa Dural ve Tufan Öğüz, *Türk Özel Hukuku C. II Kişiler Hukuku* (İstanbul: Filiz, 2019), 8.

⁴ Medeni Kanun'un 47. maddesine göre bu amacın hukuka ve ahlaka aykırı olmaması gerekmektedir. 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, RG, 8.12.2001, S. 24607.

⁵ Akünel, *Türk Medeni Hukuku*, 10-12; Dural ve Öğüz, *Türk Özel Hukuku*, 215-219; Günümüzde, hukuk düzenimizce sınırlı sayı ilkesine göre tayin edilen tüzel kişilerin, cins, yaş, hısımlık gibi yaradılış gereği insana özgü niteliklere bağlı olanlar dışında, bütün hak ve borçlara ehil oldukları tartışmasız kabul edilmiştir. (TMK. Mad.48) Organ teorisi uyarınca, kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmaları halinde fiil ehliyetine de sahip olacaklardır. (TMK. Mad.49-50) Tüzel kişilerin ehliyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Akünel, *Türk Medeni Hukuku*, 26-41; Akipek, Akıntürk ve Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku*, 555-556; Oğuzman, Seçili ve Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku*, 318-321.

manevi güç, sermaye ve emek gerektirmesidir⁶. Dolayısıyla insanların maddi veya manevi güçlerini birleştirerek oluşturdukları bu amaç birliğinde temel saik, söz konusu amaca ilişkin tüm çabaların, tam ve gereği gibi sonuca varmasına imkân tanımaktır. Bu temel saik ise tüzel kişinin prensip itibarıyla tek bir kişi gibi işlem görmesi ve bu suretle birliğin hukuken tek kişi olarak kabul edilmesini gerektirir⁷. Dolayısıyla tüzel kişiliğin en önemli niteliği, kendisini teşkil eden ve ondan yararlanan bireylerinkinden tamamen bağımsız ve ayrı bir kişiliğinin bulunması olup ilgili husus, “ayrılık/bağımsızlık ilkesi” olarak ifade edilir. Bu durum aynı zamanda, söz konusu belirli ve ortak amacı gerçekleştirmek adına, hukuki varlığının devamlı olmasını da sağlar⁸.

Günümüz tüzel kişileri arasında, özellikle ekonomik anlamdaki faydası dolayısıyla son derece önemli bir yere sahip olan anonim şirket, “*sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız mal varlığıyla sorumlu bulunan şirket*” şeklinde tanımlanmıştır⁹.

Günümüz şirket formları içerisinde anonim şirketlerin ulaştıkları sayı, gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerin hacmi ve yarattıkları değer dikkate alındığında, küresel sisteme damga vurdukları açıkça ifade edilebilir¹⁰. Anonim şirketin ekonomik anlamda sağladığı en büyük fayda ve aynı zamanda ilk ortaya çıkmasına sebep teşkil eden temel ihtiyaç, dağınık ve küçük tasarrufları bir araya toplayarak büyük sermaye gerektiren teşebbüslerin gerçekleşmesine imkân sağlamaktır. Söz konusu faydadan yararlanmayı kolaylaştırmak adına “sınırlı sorumluluk ilkesi” son derece önem taşımakta olup, anonim şirket yapılanmasının temel fonksiyonlarından birini teşkil eder. Bu ilke, hissedarların/ortakların taahhüt ve vazettikleri sermaye oranında ve sadece şirkete karşı sorumlu olmalarını; başka bir

⁶ Dural ve Ögüz, *Türk Özel Hukuku*, 215; Akünel, *Türk Medeni Hukuku*, 3; Akipek, Akıntürk ve Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku*, 499-500.

⁷ A. Egger, *İsviçre Medeni Kanunu Şerhi - II. Kısım: Tüzel Kişiler*, çev. Volf Çernis (Ankara: Yeni Cezaevi, 1948), s. 11.

⁸ Serozan, *Tüzel Kişiler*, 14; Oğuzman, Seçili ve Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku*, 282-284; Kendisini teşkil edenlerin şahsiyetinden bağımsız bir hukuki şahsiyete sahip olması ve devamlılık niteliği dolayısıyla tüzel kişilik, “*suyu bir yandan gelip öte yandan akan dolu havuza*” benzetilmiştir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku* (İstanbul: Nurgök, 1963), 227-228.

⁹ 13.01.2011 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (Mad. 329). RG, 14.02.2011, S. 27846.

¹⁰ İsmail Kırca, Feyzan Hayal Şehirli Çelik ve Çağlar Manavgat, *Anonim Şirketler Hukuku, C. 1, Temel Kavram ve İlkeler, Kuruluş, Yönetim Kurulu* (Ankara: 2013), 5.

deyişle, bu kişiler bakımından zarar tehlikesinin, iştirak edilen sermayeyle sınırlı olmasını ifade eder¹¹.

Anonim şirketlerin, söz konusu temel ekonomik fonksiyonunu yerine getirmesine hizmet eden bir diğer husus, hissedarların şirkete daimi surette bağlı olmamalarıdır. Hissedarlığın, kıymetli evrak vasfında hisse senetlerine bağlanmış olması, kişilere kolayca şirkete katılma ve şirketten ayrılma imkânı sağlar. Nitekim bir sermaye şirketi olması dolayısıyla, anonim şirkette esas önem taşıyan husus sermaye olup, bunu sağlayan hissedarlar ikinci plandadır. Bu sebeple, bir hissenin alım veya satımında diğer hissedarların onay ya da rızasına ihtiyaç olmadığı gibi, hissedarların değişmesi, şirket alacaklıları açısından da bir öneme sahip değildir. Ayrıca hissedarların bizzat ticaret yapma arzu ve yeteneklerinin bulunması şart olmayıp, genellikle şirket yönetimi ehil şahıslara bırakılarak sermaye ve idarenin birbirinden ayrılması sağlanmıştır¹².

Kâr amacı güden bir özel hukuk tüzel kişisi olarak anonim şirketin, yukarıda bahsedildiği üzere ticari riski azaltıp daha fazla kâr elde edilmesini sağlayan yapısal nitelikleri, özellikle girişim özgürlüğüne ve girişimci sınıfa önemli katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, anonim şirketlerin, üçüncü kişiler ve kamu menfaati bakımından da çeşitli faydaları mevcuttur. Şirketle ilişkide bulunan üçüncü kişiler bakımından, şirketin mal varlığı ve sorumlu olduğu miktarın belirli olması, bir nevi güvence teşkil eder. Kamu menfaati bakımından ise devletin kendi imkânlarıyla gerçekleştirilmesi zor ve zahmetli olan işlerin özel şahıslar tarafından gerçekleştirilmesine imkân tanır ve iktisadi gelişmeyi sağlar. Ancak bu şirketlerin ilk ortaya çıktıkları andan günümüze kadar, her devirde, kontrol altına alınması gereken bazı sakıncalı yanları da söz konusudur¹³.

¹¹ Larry Allen, *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya - Küresel Finans Sisteminin Öyküsü*, çev. Mahmut Tekçe (İstanbul: Kitap, 2009), 16; Halil Arslanlı, *Anonim Şirketler I, Umumi Hükümler* (İstanbul: Fakülteler, 1960), 4-5.

¹² Arslanlı, *Anonim Şirketler*, 4-5; Tuğrul Ansay, *Anonim Şirketler Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi no. 368, 1975), 1-2.

¹³ Bu sakıncalar örnek olarak, azınlık haklarının ihmal edilmesi, kişisel kar sağlama amacının kamu yararından her zaman önce gelmesi, formalitelerin çokluğu ve bu durumun üçüncü kişilerin hak araması halinde bir engel teşkil etmesi vb. hususlar gösterilebilir. Necat Tüzün, *Şirketler Hukuku Dersleri* (Ankara: Kalite, 1976), 61-63; Anonim şirketin ekonomik fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bkz. Oğuz İmregün, *Anonim Ortaklıklar* (İstanbul: Gün,1974), 1-3.

Osmanlı Devleti'nde Batı kaynaklı bir kurum olarak anonim şirket türünün, özellikle tüzel kişiliği çerçevesinde ele alındığı bu çalışma kapsamında, öncelikle anonim şirketlerin tarihi gelişimi, bu süreçte kuruluşları ve denetimlerinde benimsenen esaslar ve tüzel kişilik kazanmaları, hukuki ve siyasi iradenin konuya yaklaşımı çerçevesinde özetlenecektir. Ardından İslam hukukunda genel olarak kanunun nasıl ele alındığına değinilerek, Batı hukuku kaynak alınarak yürürlüğe konulan 1850 tarihli Ticaret Kanunu ile Osmanlı mevzuatına giren anonim şirketlere dair hükümler incelenecek; ilgili hükümler ve özellikle Avrupa'da da kanuni düzenlemelerde yeni yeni yer almaya başlayan anonim şirketlerin tüzel kişilikleri konusunun Osmanlı hukuk literatüründe nasıl değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. ANONİM ŞİRKETLERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Hukukun şekillenmesinde ekonomik faktörler önemli bir etkidir; ancak siyasi iradenin tutumu da bir noktaya kadar bunda pay sahibidir. Anonim şirketlerin ortaya çıkarak, tüzel kişilik kazanması süreci; ayrıca bu şirket türünün özellikle kuruluşu ve denetimine ilişkin benimsenen yaklaşım ve kuralların zamanla değişikliğe uğraması, hukuk tarihinde söz konusu olgunun önemli bir görünümünü teşkil etmektedir.

Anonim şirketlerin tarihi gelişim sürecine baktığımızda, dünyada ilk biçimleriyle, keşifler ve ardından gerçekleşen sömürgecilik hareketleri sırasında ortaya çıktıkları ifade edilmiştir¹⁴. 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başlarından itibaren, Hollanda, İngiltere ve Fransa'da, deniz aşırı sömürgecilik faaliyetleri için kurulan kumpanyalar, günümüz anlamında anonim şirketlerin öncüleri olarak gösterilmiştir. Merkezi hükümetlerin güçlenmeye başladığı ve merkantilist politikaların benimsendiği bu dönemde, söz konusu şirketlerin daha çok, büyük ölçekli ekonomik girişimleri gerçekleştirmek üzere sermaye toplama ve rekabeti ortadan kaldırma işlevi ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu ilk anonim şirketlerde temel mesele, sorumluluğun sınırlandırılması değil, işin gerektirdiği sermayeyi bulabilmek olmuştur. Ayrıca bu dönemin bir diğer özelliği, söz konusu şirketler üzerindeki devlet etkisinin yoğunluğu olup; şirketler, adeta devletin bir uzantısı olarak faaliyet göstermiştir. Bu dönemde, ilgili şirketlerin kuruluşunda geçerli olan sistem, "*ferman (octroi) sistemi*" olarak

¹⁴ Servet Taşdelen, *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları, Anonim Şirketlerin Tarihi Hukuku ve Ekonomisi Üzerine*, (Ankara: ÜPV, 2005), 31; Allen, *Keseden Bankaya*, 16.

isimlendirilmektedir. Buna göre şirketler, devletin bir grup tüccara, belirli bir ülke ya da bölgeyi kapsayan ticaret tekeli vermesi neticesinde kurulmuş; hatta söz konusu tekel, kimi durumlarda, egemenlik haklarını kullanmayı dahi kapsamıştır. Ayrıca faaliyetleri sırasında da şirketler, daima devletin yoğun denetimi altında olmuş; hatta kimi zaman, bizzat devlet tarafından yönlendirilmiştir¹⁵.

Kıta Avrupa'sında 17. yüzyıldan itibaren başlayan kanunlaştırma faaliyetleri içerisinde, 1673 tarihli Kara Ticareti Ordonansı, Kıta Avrupa'sının ilk ticaret kanunu kabul edilmektedir. Bu kanunda kolektif ve komandit olmak üzere iki tür ortaklık yer almasına rağmen, "compagnies royales" ve "societes par actions privees" şeklinde adlandırılan, günümüz anlamdaki anonim şirket benzeri oluşumlara yer verilmemiştir. Nitekim bu oluşumların kralın özel bir emirname çıkarması veya imtiyaz bahşetmesi neticesinde kurulmaları sebebiyle bir özel hukuk kanununda yer almaları düşünülmemiştir¹⁶.

Bir özel hukuk kurumu olarak anonim şirketlerin esas gelişimi ise kapitalist sistemle paralel bir süreçte gerçekleşmiştir¹⁷. Sermayeyi odak

¹⁵ Ferman sisteminin özellikleri ve ilk anonim şirket benzeri oluşumlar hakkında bkz. Joshua Getzler, "Company Law: English Common Law", in *The Oxford International Encyclopedia of Legal History* 2, ed. Stanley N. Katz (Oxford University, 2009), 88; İmregün, *Anonim Ortaklıklar*, 6; Ansay, *Anonim Şirketler Hukuku*, 4-5; Taşdelen, *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları*, 31; Kırca, Şehirali Çelik ve Manavgat, *Anonim Şirketler Hukuku* 2; Arslanlı, *Anonim Şirketler*, 1-2; Adnan Güriz, *Kapitalist İdeoloji*, (Phoenix, 2010), 155-157.

¹⁶ Reha Poroy, Ünal Tekinalp ve Ersin Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku I* (İstanbul: Vedat, 2019), 5-6, 283; Ayrıca kimi yazarlarca bu şirketlerin başlıca vasfının, hâkim kanaate göre, ortaklarının belirsizliği, yani gizlilik olduğu belirtilerek, ilgili kanunda bu şirketlerin yer almamasının temel nedeni olarak, bu belirsizlik sebebiyle tehlikeli ilan edilmeleri olduğu ifade edilmiştir. Halil Arslanlı, *Kollektif ve Komandit Şirketler, I. Kısım* (İstanbul: İsmail Akgün, 1956), 19-20.

¹⁷ 19.yüzyılın ilk çeyreğinden 1870'lere kadar devam eden "rekabetçi kapitalizm" aşamasında, küçük kişisel işletmeler için gerekli olan sermaye, genellikle şirketlerin kendi kaynakları ile sağlanabilmektedir. Ancak "kapitalizmin en yüksek aşaması, tekeli kapitalizm" olarak tanımlanan ve 1870'lerden itibaren giderek yaygınlaşan "emperyalizm" aşamasında, üretimin yoğunlaşp sermayenin merkezileşmesi neticesinde pazarda tutunabilmek için gerekli olan finansman, kişisel kaynakların sağlayabileceği bir iş olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla bu aşamada, kapitalistlerin sermayelerini ve küçük tasarruf sahiplerinin kaynaklarını bir araya toplayarak daha geniş yatırımlara yönelen anonim şirketlerin ekonomik anlamda taşıdığı önem giderek

noktasına koyan bu sistem, sermayenin korunması ve sürekli olarak kendini çoğaltmasına yarayacak yol ve araçların organize edilmesine hizmet etmektedir¹⁸. Bu ideoloji kapsamında, daha öncesinde var olan şirket yapılanmaları, zamanla sınırlı sorumluluk esası başta olmak üzere çok sayıda pay sahibinden oluşması gibi, sermaye birikimine katkı sunan fonksiyonlarla donatılarak, günümüz anlamında anonim şirketlere dönüşmeye başlamıştır¹⁹.

Sömürgecilik faaliyetleri sırasında görülen ve bu amaca hizmet eden ilk anonim şirket benzeri oluşumlar, aynı zamanda büyük spekülasyon imkanı da yaratmıştır²⁰. Bu dönemde ortaya çıkan çok sayıda sahte şirket ve yaşanan iflaslar neticesinde, halk büyük zarar görmüş; ayrıca bazı hükümet görevlilerinin de bu faaliyetlerde etki ve katkısının bulunduğu ortaya çıkmasıyla patlak veren skandallar, şirketlerin kuruluşları ve faaliyetleri hususunda baskıcı düzenleme ve eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kapitalizmin giderek güçlenmesi ve “serbest ticaret” fikirlerinin yaygınlaşması, her ne kadar şirketlerin çoğalmasına yol açmış, özel şirketlere devletin eskiye nazaran müdahalesini azaltmış olsa da²¹, Kıta Avrupa’ında Fransız İhtilali’ne kadar, hatta İhtilal Dönemi boyunca da bir süre, bu ortaklıklara karşı olumsuz ve baskıcı tavır sürmüştür. İlgili süreçte bir özel hukuk ortaklığına dönüşen anonim şirketlerin, Kıta Avrupa’ında ilk kez yer aldığı 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu (Code de Commerce), bu doğrultuda kuruluşlarında “izin/müsaade sistemi”ni benimsemiştir²². Bu sisteme göre şirketin kuruluşu, devletin veya yetkili kılacağı bir makamın iznine bağlıdır. Devletin mutlak takdirinin esas olduğu bu sistemde, şirketin iç ve dış düzenini devlet kendi isteği doğrultusunda tanzim ettirebilmektedir. Şirketin kuruluşu ardından faaliyetleri sırasında da devletin sıkı denetimi söz konusudur²³.

---

artmıştır. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi* (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 102-103; Şevket Memedali Bilgişin, *Ticaret Hukuku Prensipleri, İkinci Kitap, Şirketler Hukuku* (İstanbul: Duygu, 1950), 29-30.

¹⁸ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay (Metis, 2006), 11, 35-36.

¹⁹ Güriz, *Kapitalist İdeoloji*, 155, 159.

²⁰ Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku*, 280.

²¹ Allen, *Keseden Bankaya*, 20-21, 26.

²² Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 283.

²³ İmregün, *Anonim Ortaklıklar*, 6-7; Arslanlı, *Anonim Şirketler*, 2-3; İngiltere’de ise yaşanan bu skandallar ve benzeri olaylar, 1720 yılında “Dolandırıcılık Yasası” olarak isimlendirilen bir yasanın çıkarılmasına sebep olmuştur. Bu düzenleme ile hukuki bir

Anonim şirketlerin ekonomik anlamda sağladığı faydalara karşı, 19. yüzyıla kadar, diğer şirket türlerinin, işletmeleri düzenleyen egemen form olma özelliklerini koruduğu görülmektedir. Ancak kapitalist sistemin gelişiminde önemli aşamalardan birini oluşturan Sanayi Devrimi ile birlikte, önem ve etkinlikleri özellikle fark edilen anonim şirketler, siyasi engelleri de giderek aşmaya başlamıştır²⁴. Dolayısıyla anonim şirketlerin kanuni düzenlemelerde yer almaya başladığı bu dönem, aynı zamanda, bu şirketlerin kuruluşlarının serbestleştiği ve kolaylaştığı bir dönemin de başlangıcını teşkil etmiştir. Bu kapsamda Fransa'da 1863 yılında “*normatif sistem/tescil sistemi*” ne geçilmiştir. Ardından 1867 yılında çıkartılan bir kanunla modern anonim ortaklıklar hukukunun temelleri atılmıştır²⁵. Almanya'da ise şirket kurma hürriyeti 1870 yılında tanınmıştır²⁶. Bu sisteme göre, ilgili şirketlerin kuruluşları hususunda devletin mutlak takdir yetkisi söz konusu olmayıp, şirket kanunda belirtilen şartların yerine getirilmesiyle kurulmaktadır²⁷.

---

yetkiye sahip olmaksızın şirket kurmak ve devredilebilir hisseler dağıtmanın suç teşkil ettiği hükme bağlanmıştır. Joel Bakan, *Şirket, Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*, çev. Rahmi G. Ögdül, (İstanbul: Ayrıntı, 2007), 16-20; Burada “Dolandırıcılık Yasası” olarak ifade edilen yasa, “Royal Exchange and London Assurance Corporation Act” olup yaygın bilinen adıyla “Bubble Act” dir. Getzler, “Company Law”, 88.

²⁴ Allen, *Keseden Bankaya*, 16-17; Sanayi Devriminin gerçekleştiği ülkelerde su gücü, buhar makinası vb. gibi sanayide büyük ölçekte üretimi artıran teknik buluşların yanında, bütün bunların üst yapısını teşkil eden anonim şirket düzenlemelerinin, bir bütünün gücünü oluşturduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu şirketler sayesinde, sermayeci ile yönetici ayrımının sağlandığı ve böylece profesyonel yöneticilerin, çoğu zaman yönetim becerisinden yoksun sermaye sahipleri ve onların aile fertlerinin yerini alarak, özellikle risk-kâr dengesinin sağlandığı dile getirilmiştir. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, “*Osmanlı Sanayii Monografisi ve Yorumları*”, (Creative, 1991), 27.

²⁵ Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku*, 283; Ansay, *Anonim Şirketler Hukuku*, 5-6; Arslanlı, *Anonim Şirketler*, 2-3.

²⁶ Güriz, *Kapitalist İdeoloji*, 157.

²⁷ İmregün, *Anonim Ortaklıklar*, 6-7. Bu gelişmeler neticesinde, “Common law” hukukunun geçerli olduğu ülkelere İngiltere’de 1825 yılında “Dolandırıcılık Yasası” iptal edilerek şirketleşmeye yasal izin verilmiştir. Ancak şirket kurmanın kral ya da parlamento kararı ile verilen bir imtiyaz olarak kabulü, İngiltere’de sermaye şirketlerinin ilk kez yer aldığı ve normatif sistemin benimsendiği 1844 tarihli düzenlemeye (“Joint Stock Companies Act”) kadar devam etmiştir. Bakan, *Şirket, Kâr ve Güç*, 20-21; Ansay, *Anonim Şirketler Hukuku*, 5-6; Getzler, “Company Law”, 90; İngiliz uygulamasını örnek olarak şirket kurulmasında yasama organından izin alınması usulünün benimsendiği Amerika’da da, 1861-1865 iç savaşından sonra şirket kurmanın bir imtiyaz değil, hak olduğu görüşü kabul edilmiştir. Güriz, *Kapitalist İdeoloji*, 157.

Ticaret şirketleri içerisinde özellikle anonim şirketlerin kapitalist ideoloji kapsamında sağladığı etkinlik, Batı'da hukuki bir süje olarak kabul edilmelerine yol açmış olup; bu şirketlerin tüzel kişiliği ise Kıta Avrupası'nda 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok ülke kanununda değişik tarihlerde açıkça düzenlenmiştir²⁸.

Tüzel kişilik kurumunun nüvesini teşkil eden ortak amaçlar uğrunda birlik oluşturma iradesi, insanlığın yapısı gereği çok eski devirlerden beri var olsa da, 19. yüzyıla kadar bu birliklere hukuk karşısında bir şahsiyet tanıma düşüncesi tam anlamıyla mevcut olmayıp; siyasi iradeyi bunu kabule zorlayacak derecede bir ihtiyaç da doğmamıştır. Dolayısıyla anonim şirketlerin etkinliklerini arttığı bu dönemin, aynı zamanda tüzel kişilik kurumunun ilk kez kanunlarda yer aldığı döneme karşılık geldiği dikkate alındığında, hukuki bir kavram olarak tüzel kişilik kurumunun ortaya çıkması ve kanuni düzenlemelerde yer almaya başlamasının altında yatan ve bunu zorunlu kılan temel sebeplerden birinin, bu şirketleri hukuki zemine oturtma çabası olduğu ifade edilebilir.

II. İSLAM HUKUKU KAPSAMINDA ŞİRKETLERİN TÜZEL KİŞİLİĞİ

Bir toplumda hukukun şekillenmesinde, dini ve örfi birikimlerin az ya da çok etkisi olduğu önemli bir hakikat olmakla birlikte, hukukun bazı temel kavram ve kurumlarının evrensel bir karakter taşıdığı da tarihi bir gerçekliktir²⁹. Batı ile birbirinden farklı gelişim çizgileri takip eden İslam toplumunda da ticari amaç birlikleri olarak şirketler mevcut olmakla birlikte, içinde bulunulan sosyal ve ekonomik şartlar, Batılı anlamda sınırlı sorumlu şirket türlerinin -konumuz özelinde anonim şirketin- ortaya çıkmasına; ayrıca var olan şirket türlerine tüzel kişilik tanınmasına ihtiyaç doğurmamıştır³⁰.

²⁸ HATEMİ ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğinin, ilk kez 1873 yılında bir Belçika Kanunu'nda düzenlenmiş olduğunu aktarmaktadır. M. Vauthier, *Etudes Sur Les Personnes Morales (Bruxelles/Paris, 1887)* 394'den akt. Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri I* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1979), 136, dn. 137.

²⁹ Hasan Hayri Çırak, "İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 176.

³⁰ Şirket ve cemiyet arasındaki farkları özetlediği makalesinde Filibeli Ahmet Hilmi de, İslam toplumunda şirket konusunun pek gelişmediğini; daha doğrusu ilgili dönemde Avrupa'da mevcut olan şekil ve konumu elde edemediğini ifade etmiştir. Filibeli

İslam hukuku çerçevesinde anonim şirket kurumunun değerlendirilmesinde, İslam hukukunda benimsenen klasik şirket tipleriyle arasındaki temel farklardan birini oluşturan tüzel kişiliklerinin önemli bir dayanak noktası teşkil ettiği görülmektedir. Nitekim genel olarak tüzel kişilik kurumunun İslam hukukuyla bağdaşıp bağdaşmayacağına yönelik, tartışmaların³¹ yanı sıra; ticaret şirketlerinin İslam hukukuna uygunluğu da görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Batı hukuk tarihinde adi ve ticari şirket ayrımı, tacir sıfatına sahip kişilerin ticari işlemlerinin, ticaret hukuku şeklinde ayrı bir hukuk dalı olarak düzenlenmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Ancak bu ayrıma yer vermeyen gerek İslam hukuk literatüründe, gerek Mecelle'deki şirketler bahsinde (Mad. 1329-1403), bütün şirket türleri genel akit sistematigi içerisinde

---

Ahmet Hilmi, "Şirket ve Cemiyet", *Hikmet*, no. 4 (Sene 1, H. 3 Cemaziye'l-evvel 1328/ R. 29 Nisan 1326/ M. 12 Mayıs 1910): 4-5.

³¹ Bir görüş, tüzel kişilik kurumuna ilişkin klasik fıkıh kitaplarında yeterli bilgi bulunmaması veya bu kurumun ayrı bir başlık altında ele alınmamış olmasından yola çıkarak, İslam hukukunun tüzel kişilik mefhumu ile ilgilenmediğini; şirket, cemiyet gibi insan dışındaki çeşitli birliklerin hukuki şahsiyet olarak İslam hukukunda tanınmadıklarını ileri sürmüştür. İlgili görüş için bkz. Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* (Ankara: Turhan, 2002), 76. Buna dayanak olarak ise İslam hukukundaki "zimmet" kavramı ile tüzel kişilik kurumu arasındaki fark gösterilmiştir. Çünkü yaygın ve teknik kullanımında zimmet kavramı, hak ve yükümlülüklerin hukuki kaynağı olduğu gibi, dini ve felsefi kaynağını da teşkil etmekte; modern hukuk alanının dışında kalan, sadece insana özgü ibadet ve bazı dini tasarrufları da kapsamaktadır. Dolayısıyla bu durum, tüzel kişilik olgusunun bu kavramın bir alt türü olarak kabulü önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Zimmet kavramı hakkında bkz. Eyüp Said Kaya ve Hasan Hacak, "Zimmet", *TDVİA* 44 (2013): 424-428. Buna karşılık diğer görüş ise, klasik İslam hukukunda tüzel kişilik kavramı her ne kadar ayrı ele alınmamış olsa da, işleyiş ve fonksiyonları itibarıyla benzerlik taşıyan müesseselerin (vakıf, beyt'ül-mal vb.) İslam hukukuna tamamen yabancı olmadığını; dolayısıyla tüzel kişiliğin düzenlenmemiş olmasının, İslam hukukunun bu kurumu tanımadığı ya da reddettiği anlamına gelmeyeceğini savunmuştur. Kaldı ki, ihtiyaçlar ve fiilen ortaya çıkan kurumların, sonrasında hukuki düzenlemeleri meydana getirdiği gerçeği karşısında, tüzel kişi benzeri oluşumların mevcudiyetinin, İslam hukukunun bu kurumu engelleyici değil; aksine böyle bir hukuki statüyü kabule elverişliliğini ortaya koyduğu ifade edilmiştir. İlgili hususlar hakkında bkz. Murtaza Köse, "İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik", *EKEV Akademi Dergisi* 1, no. 2 (Mayıs 1998): 226; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İrfan, 1974), 206-210; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *İslam Hukuku* 2, çev. Servet Armağan (İstanbul: Gündönümü, 2006), 1083-1089; Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri* I, 37-58.

değerlendirilmiştir³². Bununla birlikte, Kur'an ve sünnette, ticari hayatla ilgili çoğunlukla genel ilkeler getirilmiş; ayrıntılı hükümlere sınırlı olarak yer verilmiştir³³. Dolayısıyla İslam hukukunda şirketlere ilişkin olarak benimsenen esas yaklaşım, İslam hukukunun ilahi kaynaklarından (Kur'an ve sünnet) beslenmekle birlikte, büyük oranda İslam toplumlarının sosyal ve ekonomik şartları doğrultusunda içtihadî çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır³⁴.

Bu çerçevede İslam hukukunun benimsediği şirket türlerinin özellikleri dolayısıyla uzun ömürlü olmayıp ticari ve sınai yaptırımlara elverişli bulunmadığına ilişkin kalıplaşmış bazı kabuller söz konusu olup³⁵; kimi yazarlarca İslami açıdan "iyi" (?) bir toplumu temsil edecek ilişki ve kurumlar için ticari amaçla kurulan şirketlerin, ontolojik olarak tüzel kişiliğe sahip olmalarının İslam ahlakıyla çatıştığı iddia edilmiştir. Ayrıca tüzel kişilik kurumunun, sermaye birikiminin evrensel bir gereklilik olduğu varsayımını temel alan kapitalist iktisadi sistem tarafından, bu gerekliliğe hizmet etmesi amacıyla kavramsallaştırıldığı savunulmuştur. Bu gerekçelere ek olarak İslam ahlakının, ticari ilişkilerde bireylerin gerçek şahıs şeklinde yer almalarını tavsiye ettiği belirtilerek; bu doğrultuda İslam toplumlarında tüzel kişilik kurumunun, iktisadi ve sosyal şartlar sebebiyle değil, İslam ahlakının "ticari amaçlı tüzel kişilik" olgusuna yönelik olumsuz yaklaşımı dolayısıyla ortaya çıkma ihtimalinin hiç olmadığı iddia edilmiştir³⁶.

Bu görüşe karşılık bazı yazarlar ise, ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğe sahip olması fikrinin İslami esaslarla çatışmadığını; ayrıca İslam toplumunda Batılı anlamda şirket türlerinin ve tüzel kişilik kurumunun ortaya çıkmamasının, İslam hukukunun sermaye birikimini ve Batılı anlamda şirketleşmeyi engellediği ya da uygun görmediği şeklinde anlaşılamayacağı dile getirilmiştir³⁷. Hatta bazı açılardan Batılı anlamda ticaret şirketleriyle

³² Beşir Gözübenli, "Şirket", *TDVİA* 39 (2010): 200. İslam hukukunda düzenlenen şirket türleri hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku, Emek-Sermaye Şirketi* (İstanbul: Marifet, 1981), 51-56.

³³ Gözübenli, "Şirket", 199.

³⁴ Çırak, "İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)", 170.

³⁵ Gözübenli, "Şirket", 200.

³⁶ Harun Şencal, "Ticari İşletmelerin Tüzel Kişiliğe Sahip Olmasının Sonuçları: İslam Ekonomisi Açısından Bir Değerlendirme", *İstanbul İktisat Dergisi* 71, no. 2 (2021): 385,388.

³⁷ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 210-211; Zerkâ, *İslam Hukuku* 2, 1099-1101; Gözübenli, "Şirket", 200.

aralarındaki uyumsuzluğa karşın, İslam hukukundaki bazı şirket türlerinde tüzel kişilik kurumunun temel ilke ve unsurlarını kısmen gözlemlemenin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Nitekim bu konuda en çok dile getirilen “devamlılıklarının bulunmadığı” iddiasına karşılık, İslam hukukunda ikiden fazla kişinin kurmuş olduğu sermaye şirketinin, ortaklardan birinin ölümüyle sona ermeyip diğer ortaklar arasında devam etmesi hususu örnek gösterilerek, tüm şirket türleri için bu iddianın pek de yerinde olmadığı ifade edilmiştir³⁸

Dolayısıyla günümüz ticari ilişkilerinde tüzel kişiliğe sahip bir sermaye şirketi olarak vazgeçilmez araçlardan birini teşkil eden anonim şirketler için de, şekli olarak böyle bir şirket uygulamasının geçmişte bilinmemesi gerekçe gösterilerek karşı çıkmanın doğru olmadığı çoğunlukla savunulmuştur. Ancak bununla birlikte, günümüz gerçeği kabul edilerek sakıncalarını değerlendirmeden ve bir uyum süreci gözetmeden benimsemenin de doğru olmadığı, ayrıca dile getirilmiştir³⁹.

Fakat burada belirtmek gerekir ki, gerek genel olarak tüzel kişilik kurumunun, gerek ticaret şirketleri ve anonim şirketlerinin tüzel kişiliğinin İslam hukukuyla bağdaşır bağdaşmadığı hususunun Osmanlı Devleti'nde pek irdelenmediği görülmektedir. Nitekim İslam hukukunda tüzel kişilik kurumunu doğrudan tartışmaya açan ilk kişinin, 1914 yılında Seyyid Haşim Bey olduğu ifade edilmiştir⁴⁰. Seyyid Haşim Bey makalesinin girişinde, İslam hukukunda “hükmi şahsiyet nazariyesinin” olup olmadığını inceleneyeceğini ifade etmiş ve öncelikle hak kavramına şeriatın nasıl yaklaştığını irdelenmek gerektiğini belirtmiştir. Ancak makalede, İslam hukuku kapsamında konunun ele alınmasından ziyade, daha çok 19. yüzyılda yoğun olarak tartışılan tüzel kişiliğin hukuki niteliğine ilişkin teoriler değerlendirilmiştir. Neticede yazar, hak süjesi olarak tüzel kişilik meselesine olumsuz yaklaşmakla birlikte, benimsediği görüşü açıkça ifade etmemiş; konuyla ilgili kanaati, makalenin sonunda “*acaba İslam'da hangi mahiyeti haizdir?*” sorusu ile okuyuculara

³⁸ M. Macit Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku* (Ankara: Lotus, 2005), 98, 143-144.

³⁹ Osman Şekerci, “İslam Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri” *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, 25-29 Eylül 1996, ed. Mehmet Bayyigit (Konya: Kombad, 1997), 99-102; Çırak, “İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)”, 169-172, 176-177.

⁴⁰ Yusuf Balta, “Modern ve İslam Hukuku Açısından Tarihi Süreçte Tüzel Kişilik”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, no. 17, (2021): 485.

bırakmıştır⁴¹. Dolayısıyla bu konulara ilişkin görüşler, ağırlıklı olarak sonraki dönemlerde tartışma konusuna dönüşmüştür.

III. OSMANLI DEVLETİ'NDE ANONİM ŞİRKETLER

Genel Olarak Batı Ticaret Hukukunun Benimsenmesinde Anonim Şirketlerin Etkisi

Pek çok yönden köklü dönüşümlere sahne olan ve bu sebeple hukuk tarihi açısından önemli bir süreci teşkil eden 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti bakımından ekonomik ve hukuki anlamda Batı'ya yönelişin başlangıcını oluşturmuştur. Bu yönelişte içsel/yapısal sebeplerin yanı sıra, özellikle yabancı devletlerin değişen uluslararası şartlar çerçevesinde kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek üzere yaptığı baskılar önemli yer tutmaktadır. Bu anlamda, ilki İngiltere ile imzalanan ve bir simge durumuna gelen 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması olmak üzere, çok sayıda Avrupalı Devlet ile gerçekleştirilen ticaret antlaşmaları neticesinde sağlanan “serbest ticaret” düzeni, devletin Batı kaynaklı bir ekonomik düzene, kapitalizme açılmasını sağlamış; Osmanlı'nın geleneksel ekonomik ve hukuki yapısında köklü değişimlere sebep olarak liberalleşme ve modernleşme için uygun zemini hazırlamıştır⁴².

Tanzimat Fermanı, liberal ilkelere uygun, yeni bir ekonomik anlayışın doğuşunu simgelemekle birlikte⁴³, Batı'ya yönelişi geri dönüşü olmaksızın başlatan ilk resmi belge niteliğindedir⁴⁴. Bu dönemde Osmanlı Devleti, pek çok hukuki reform ve kanunlaştırma faaliyeti içine girmiştir. Batı'daki örneklerinden çok farklı dinamiklerle ortaya çıkan bu kanunlaştırma faaliyetlerinde, diğer sebeplerin yanı sıra konumuz açısından, ülkede yeni oluşan ekonomik yapının kendisiyle uyum sağlayacak bir hukuki düzene

⁴¹ İlgili değerlendirme için bkz. Seyyid Haşim Bey, “İslam Hukuku - Hükmi Şahsiyet 1”, *İslam Mecmuası*, no. 4 (H. 28 Rebiü'lâhir 1332/ R.13 Mart 1330/ M. 26 Mart 1914): 101-104; “İslam Hukuku - Hükmi Şahsiyet 2”, *İslam Mecmuası*, no. 5, (H. 13 Cemaziye'l-evvel 1332/ R. 27 Mart 1330/ M. 9 Nisan 1914): 130-133.

⁴² Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: Gerçek, 1999), 151, 153, 163-164.

⁴³ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, (İstanbul: Der, 1986), 239-241, 248.

⁴⁴ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 215-216.

ihtiyaç duyması ve bu doğrultuda yabancı devletlerin etki ve baskıları önem taşımaktadır⁴⁵.

1850 yılında ilan edilen Ticaret Kanunu⁴⁶, özel hukuk alanında ilk resepsiyon hareketi olup, şer'î hukuk dışında bir hukuk ve yargı sistemini ülkeye sokması dolayısıyla bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Dolayısıyla çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen kısmi değişikliklerle birlikte Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yürürlükte kalan bu kanun, Tanzimat Dönemi kanunları arasında önemli bir yere sahiptir⁴⁷. 19. yüzyılın başından itibaren, gerek gelişen ve çeşitlenen ticari ilişkilerin ağırlıklı olarak Avrupa ticari örf ve adetlerine uygun yürütülmesi, gerek meydana gelen uyuşmazlıkları yine bu çerçevede çözüme kavuşturacak çeşitli komisyon ve meclislerin oluşturulması, Batı hukukundan yararlanmaya kaçınılmaz olarak ticaret hukuku alanından başlanması sonucunu doğurmuştur. Ardından Islahat Fermanı'nın yabancı sermayeyi açıkça destekleyen yaklaşımı neticesinde, sayıları ve faaliyet alanları giderek genişleyen şirketler, önemli bir etkinlik sağlamıştır. Bu durum, Tanzimat Dönemi boyunca ticaret hukuku alanının, maddi hukuk, usul hukuku ve yargı örgütü boyutlarıyla Batı hukukundan yararlanmak suretiyle kapsamlı olarak ele alınmasına neden olmuştur⁴⁸.

Bu şartlar altında, anonim şirketler, yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisine nüfuz etmesinde son derece önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır⁴⁹. Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden ve "ticaret kapitalizmi" olarak adlandırılan dönemde, liberal fikirlerin ve serbest ticaretin yol açtığı, özellikle yabancı sermayeli şirketler arasındaki rekabet ortamı, bu dönemin ardından gözlemlenen "emperyalizm" (tekelci kapitalizm) aşamasında, daha büyük sermayelere sahip şirketler arasına kayarak güçlenmiştir⁵⁰.

⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde bu dönemdeki kanunlaştırma faaliyetlerinin sebepleri hakkında bkz. H. Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I - Yüzcüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle* (İstanbul, Maarif, 1940): 165-168.

⁴⁶ "Kanunname-ı Ticaret", (H. 18 Ramazan 1266/ R.16 Temmuz 1266/ M. 28 Temmuz 1850), *Düstur*, I. Tertip, C. 1, 375-445.

⁴⁷ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 155.

⁴⁸ Seda Örsten Esirgen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", *Adalet Dergisi (Türk Hukuk Tarihi Özel Sayısı)*, no. 62-63 (2019/ 1-2): 448, 450.

⁴⁹ Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", *Osmanlı III*, ed. Güler Eren (Yeni Türkiye,1999), 444.

⁵⁰ Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 104-105, 130-131.

Diğer taraftan, emperyalist güçler, girdiği ülkelerde üretken güçleri geliştirmekle birlikte, bu gelişim, ancak emperyalist ülkelerin çıkarları neyi gerektiriyorsa o yönde meydana gelmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar, önce İngiltere, sonra Almanya gibi iki emperyalist ülkenin etki alanında bulunan Osmanlı Devleti'nin, bu dönemdeki sosyo-ekonomik gelişiminde de tüm sömürge ve bağımlı ülkelerin kapitalist gelişmelerinin karakteristik özelliklerini izlemek mümkündür. Nitekim kabul edilen hukuki düzenlemeler, ancak birikimin ve sanayileşmenin gerçekleşmiş olduğu ülkelerde uygulanabilir nitelikte olup, sonuçta mevzuat, emperyalist yabancı devletlerin ve sermayelerinin çıkarlarını korumaya yardım olmaktan öteye gidememiş; bu tek yanlı gelişim süreci, sermaye ihracı ile daha da belirginleşmiştir⁵¹. Bu durumun önemli göstergelerinden birini ise, ülkedeki yabancı şirketlerin ve bunlar içerisinde de özellikle anonim şirketlerin, sayı ve etkinliklerinin giderek artması oluşturmuştur.

Özellikle Türk-Müslüman tebaa olmak üzere Osmanlılar ise, Ticaret Kanunu'nun kabulüyle Batılı anlamda şirketleşmenin hukuki dayanağı sağlanmış olsa da, çeşitli yapısal ve çevresel sebepler dolayısıyla bu anlamında önemli bir etkinlik sağlayamamıştır. Dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde yayınlanan yazılarda da söz konusu durumun sebeplerinin ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bazı yazarlar bu durumu, Osmanlı tüccarının vasıf ve karakterine bağlarken⁵²; bazıları ise asıl meselenin sermaye eksikliği olduğunu savunmuştur. Ayrıca halkın faaliyet alanının tarım olması ve sürekli devam eden savaşların ticaret ve sanayiyle uğraşmaya fırsat ve imkân bırakmadığı gibi, halkta bu yönde bir ihtiyacın da hissedilmediği ifade edilmiştir. Kaldı ki, bu uğraşların teknik bilgi gerektirmesine rağmen, eğitim sisteminin son derece bozulmuş ve yetersiz olduğu; ayrıca devlet sisteminde her yere sirayet eden bozulma dolayısıyla adalet sisteminin kifayetsizliği ve

⁵¹ Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, 18-19; Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 288, 302-303.

⁵² Vahan Efendi tarafından bu doğrultuda ileri sürülen sebepler üç madde halinde şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, halkın kanaatkârlığı, ihtiyaçtan fazlasına yönelmenin uygunsuz bulunup hoş karşılanmaması. İkincisi, tüccarın çoğunluğunun gerekli vasıflara, bilgi ve tecrübeye sahip olmaması ve bu durumun, ticaretin gelişmesi için gayret göstermelerine de bir engel teşkil etmesi. Üçüncüsü ise sarraf, sanayici ve tüccarın çoğunluğunun alışık olduğu adetleri terk etmemeleri, gelenekçi yaklaşımlarıdır. Dolayısıyla bu konuda bazı ıslahatlar düşünülse bile gerçekleştirmeye cesaret edilemediği; neticede bu sebebin bile ticaretin gelişmemesine yeterli bir sebep olduğu ifade edilmiştir. Vahan, "Fevid-i Şirket", 345-349.

bu sisteme duyulan güvensizlik de ayrıca dile getirilmiştir⁵³. Bir diğer sebep olarak ise istibdat rejimi gösterilmiştir. Nitekim bu dönemde, siyasi anlamda tehdit oluşturabilecekleri endişesiyle ticari dahi olsa birliklere olumsuz yaklaşıldığı; var olan yurt dışına çıkış ve seyahat engellerinin ticaret ve sanayi faaliyetlerini imkânsız kıldığı ifade edilmiştir⁵⁴.

Söz konusu sebepler dolayısıyla Ticaret Kanunu'nun özellikle anonim şirketlere ilişkin maddeleri, Müslüman-Türk unsurlar tarafından yarım asır boyunca çok az uygulanabilmiştir⁵⁵. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından her alanda görülen özgürlük fikirleri, ekonomik anlamda her ne kadar girişim özgürlüğüne fırsat verse de, loncaların kaldırılışı, ancak örgütsel dayanışmayla varlığını sürdürebilen küçük üretici Müslüman esnafa büyük darbe indirmiştir. Ayrıca iktisat konusundaki görüşler de, ilk kez kamuoyunda ciddi şekilde tartışılmaya başlanmış olup, serbest-i ticaret (iktisadi liberalizm) ve himayecilik (korumacılık) ekseninde dile getirilmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı ilk başlarda, özgürlük söylemlerinin etkisiyle iktisadi anlamda liberal görüşleri teorik olarak benimsemiş olsa da, Osmanlı'nın karşılaştığı sorunlar, her geçen gün liberal anlayışı törpülemiş; özellikle Balkan Harbi ile başlayan ve I. Dünya Savaşı ile devam eden süreçte, toprak kayıpları, savaşın finansmanı sorunu ve bunların doğurduğu yabancılara karşı husumet, giderek siyaseti belirlemiştir. Bu şartlar altında "Türk Milliyetçiliği", özellikle iktisadi liberalizme bir tepki olarak doğmuş; sermaye birikimine çözüm bulunmadan sorunların çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Bu sebeple devletin iktisadi alana belirli oranlarda katılması gerekliliği benimsenmiş, "milli iktisat" görüşü giderek ağırlık kazanmıştır⁵⁶.

Dolayısıyla küçük ve dağınık sermayelerin toplanmasına imkân tanınması dolayısıyla anonim şirketler, Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketlerle mücadele edebilmek amacıyla, milli amaçlar çerçevesinde teşvik ettiği bir yapıyı da teşkil etmiştir. Ancak kurulan şirketler, sınırlı koruma çabalarına rağmen devletin sonuna kadar önemli bir etkinlik sağlayamamıştır.

⁵³ Reşad Sami, "Şirketler ve Faideleri", *OZTG*, no. 18 (Sene 2, R. 31 Ağustos 1324/ M. 13 Eylül 1908): 285-288.

⁵⁴ "Anonim Şirketler", *OZTG*, no.19 (Sene 2, 1324): 302-304; Reşad Sami, "Şirketler ve Faideleri", 285-288.

⁵⁵ Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, 39, 72; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1098-1918* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 135-136

⁵⁶ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, 86-95, 152-160; Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, 143.

A. 1850 Tarihli Ticaret Kanunu'nda ve Osmanlı Hukuk Literatüründe Anonim Şirketler

1. Genel Olarak Ticaret Şirketleri ve Bu Şirketlerin Tüzel Kişiliği

Kaynağı olan 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nda (Code de Commerce) olduğu gibi, 1850 tarihli Ticaret Kanunu'nun şirketlere ilişkin III. Faslında da, kolektif, komandit (sipariş tarikiyle şirket) ve anonim olmak üzere üç tür ticaret şirketi kabul edilmiştir. Bunların haricinde ticaret şirketi olmamakla birlikte, “şirket-i hususuiye”, “şirket-i muvakkate” ya da Kanun'daki ifadeyle “hissedarlık vechle şirket” yer almıştır. Ancak burada yer alan şirketlere ilişkin hükümler, son derece sınırlı ve yetersiz olup, şirket türleri tanımlanarak sadece temel özellikleri belirtilmekle yetinilmiştir⁵⁷.

Osmanlı literatürde ticaret şirketi, iki ya da daha fazla kişinin, kâr elde etmek amacıyla sermayelerini birleştirmeleri ve bazı ticari işlemleri gerçekleştirmek üzere kurmuş oldukları akit olarak tanımlanmış; Ticaret Kanunu'nun şirketlere ilişkin hükümlerinin ticaret şirketlerine dair olduğu ifade edilmiştir. Nitekim ticaret şirketlerini adi şirketlerden ayıran hususun, tarafların sıfatı ve hukuki işlemin niteliği olduğu; genel olarak tacirlerin, ticari işlemler gerçekleştirmek üzere kurmuş olduğu şirketlerin ticaret şirketi sayıldığı belirtilmiştir⁵⁸. Bu şirketlerinin taşınması gereken özellikler ise maddeler halinde şu şekilde sayılmıştır: 1. Şerikler arasında bir sözleşme bulunmalıdır. 2. Şeriklerden her biri belirli bir sermaye ortaya koymalıdır. 3. Şirket, ortaya çıkacak kârı paylaşmak üzere kurulmalıdır. 4. Şeriklerin tamamı, kâr ve zarara belirli oranlarda katılmalıdır. 5. Şirketin amacı kanuna ve kamu düzenine aykırı olmamalıdır⁵⁹.

⁵⁷ 5 Kanun-u sani 1340 tarihinde yayımlanan bir kanun ile kooperatif şirketler de ticaret şirketleri arasında sayılmıştır. Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, "Ottoman Securities"* (İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası A.Ş., 2001), 22; Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, 88; Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, (1329), 160; Kanunda şirketlere ilişkin hükümlerin yetersiz düzenlenmesinin sebebi olarak bazı yazarlar büyük oranda, şirket halinde ticari faaliyet göstermenin, yani birden fazla kişinin bir araya gelerek toplu bir çalışma gösterme şeklinin, ticaret hayatında bir yenilik teşkil etmesi olduğunu ifade etmiştir. *Kanunname-i Ticaret ve Zeyleri*, Yeni Harflere çev. Fikri Gürzumar ve Tekin Gürzumar (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Güzel İstanbul Matbaası, 1962), 5.

⁵⁸ Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, (1905), 81-89.

⁵⁹ Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 171-179; Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, (1303), 39-42; Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 81-89.

Fransız Ticaret Kanunu'nda var olan eksikliklerin Fransız Medeni Kanunu ile doldurulması amaçlanmış olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin ilgili dönemde bir medeni kanunu bulunmamaktadır. Dolayısıyla oluşan boşlukların giderilmesi adına, Ticaret Kanunu ile birlikte Fransız Medeni Kanunu'nun da resepsiyon yoluyla kabulü gündeme gelmiştir. Ancak bu fikir, söz konusu dönemde yeterli kuvveti bulamamış ve boşluk Mecelle (1868-1876) ile doldurulmaya çalışılmıştır⁶⁰. Bu anlamda Mecelle ile Ticaret Kanunu arasında bir genel kanun-özel kanun ilişkisi kurulmuştur. Buna göre, ticaret şirketleriyle ilişkili hususlarda öncelikle Ticaret Kanunu'na; burada hüküm bulunmayan hallerde ise Mecelle'ye başvurulması gerektiği kabul edilmiştir⁶¹.

Bu konuda literatürde özellikle, Batı hukukunun hâkim olduğu kanunlar ile Mecelle hükümlerinin birbirinden çok farklı ve zıt oldukları belirtilmiş; söz konusu farklılıkları ortaya koyan en önemli alanlardan birinin de şirketler konusu olduğu ifade edilmiştir. Fransız hukukunda, ticaret şirketleriyle adi ortaklıklar tamamen birbirinden ayrılmış olmasına rağmen Mecelle'de yer alan şirketler bahsinde (10. Kitap), adi şirketlerle ticari amaçlı şirketlerin (şirket-i akd) birlikte ele alındığı; dolayısıyla kapsamının daha geniş olduğu dile getirilmiştir⁶². Ayrıca kimi yazarlarca, Avrupa hukukuna kıyasla Mecelle'de şirketlere ilişkin benimsenen tasnifler (mufavaza-ınan şirketi, emval-amal-vücut şirketi vb), anlamsız ve gereksiz bulunmuştur. Bunun yanı sıra, şirketlerin kâr ve zararı paylaşımı, sermaye miktarı ve cinsi, şirketin sona ermesi, şirketler arasındaki ilişkiler vb. hususlarda da genel olarak Mecelle'de yer alan hükümlerin, ekonomik ve sosyal hayatın gerekleriyle uyuşmadığı, katı, anlaşılmaz, kimi zaman çelişkili ve karmaşık olduğu; dolayısıyla ekonomik ve ticari gelişim önünde ciddi engel teşkil ettiği ifade edilmiştir⁶³.

⁶⁰ Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, s. 131, 133-134; Mecelle'nin hazırlanması sürecinde Fransız Medeni Kanunu'nun (Code Civil) iktibasına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, no.29 (2011), 31-47.

⁶¹ Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 158-160; Nezaret Hilmi, ticaret şirketleri konusunda öncelikle şirketler arasında akdedilen sözleşmeye, ikinci olarak Ticaret Kanunu'na, üçüncü olarak Mecelle'ye ve son olarak ticari teamüle müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, s. 45.

⁶² Mehmed Celâl, "Ticaret Şirketleri", *Hukuk Mecmuası* 1, no. 2 (Sene 1, 1331): 110-111; A. Zihni, "Kitab-üş Şirket", *Muhammat*, no.18 (Sene 2, 1339): 554-556.

⁶³ Yazarın ilgili durumu, daha önce hâkimlik yapmış olan bir şahsın "*Mecelle'nin şirket hakkındaki maddeleri o kadar ihtiyacı zamane uymaz şeylerdir ki bu kadar uzun*

Ticaret Kanunu'nun şirketlere ilişkin hükümlerinin yetersizliği bir yana, bu boşluğun şer'i esaslara dayanan Mecelle ile doldurulmaya çalışılması, uygulamada kimi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş; ilgili durum, Ticaret Kanunu'nun da tartışılmasına yol açmıştır. Tartışılan konulardan birini de, ticaret şirketlerinin tüzel kişiliği hususunun kanunda açıkça düzenlenmemiş olması teşkil etmiştir. Fransız Ticaret Kanunu'nda da ticaret şirketlerinin tüzel kişi olduklarına ilişkin açık bir kural yer almamış; bu kavram içtihatlarla Fransız hukukuna yerleşmiştir. Bu kanunu aynen kabul etmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde de ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğinden bahsedilmemiştir. Ancak Osmanlı literatüründe, Fransız kaynaklarının etkisiyle ticaret şirketleri, bir "hukuki/hükmi şahsiyet", "manevi şahsiyet" olarak ifade edilmiş ve bu doğrultuda değerlendirilmiştir⁶⁴.

Söz konusu değerlendirme, özellikle Mecelle'de düzenlenen şirketlerle ticaret şirketleri arasındaki farklar sayılırken ortaya konulmuş; bu anlamda Ticaret Kanunu'nda yer alan ticaret şirketleri bir tüzel kişi iken, Mecelle'de düzenlenen şirketlerin tüzel kişiliği olmadığı belirtilmiştir.

Genel olarak tüzel kişilik kurumunu ele aldığı makalesinde Şevket Mehmed Ali, bu kurumun hukuki niteliğine ilişkin iki hususun ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Bunlardan birincisi, yazarın "*şahsiyet-i hukukiyenin evsaf-ı mümeyyizesi*" şeklinde ifade ettiği, tüzel kişiliğin unsurları ve hukuki ehliyetinin başlangıcı; ikincisi ise tüzel kişiliğin çeşitleridir. Yazarın tüzel kişiliğin unsurlarını dört madde olarak şu şekilde sıraladığı görülmektedir: 1. Birlik oluşturma iradesi 2. Kendisini oluşturanlardan ayrı bir varlık/shahsiyet teşkil etmesi ve bunun sonucunda devamlılık sağlanması 3. Ortak bir amacın mevcudiyeti 4. Ortaya çıkan birliğin kuruluşunun hükümete/devlete bildirilmesi. Esasen son unsurun, birliğin kuruluşu ardından hüküm ve sonuç doğurmaya başlayabilmesi, yani hukuki ehliyete sahip olabilmesi bakımından gerekli ve zorunlu olup, kuruluşu bağlı şekli bir şart niteliğinde olduğu ifade edilmiştir⁶⁵. Dolayısıyla yazarın burada, günümüzde bir birliğin tüzel kişi sayılabilmesi için gerekli unsurlardan biri,

---

hâkimlik hayatımda bir gün davaya rast gelmedim ki orada bu maddeler ahkâmınca amel etmiş olalım." şeklindeki sözleri ile desteklemeye çalıştığı görülmektedir. Yazarın konuya ilişkin tüm görüş ve değerlendirmeleri için bkz. A. Zihni, "Kitab-üş Şirket", *Muhammat* (Sene 2, 1339), no.18: 554-557; no.19: 593-596; no.20: 623-625.

⁶⁴ Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 22, 36-37; Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, s.97-98; Bilgişin, *Ticaret Hukuku Prensipleri*, s. 77-78.

⁶⁵ Şevket Mehmed Ali, "Şahsiyet-i Hukukiye Meselesi", 761-762, 765.

belki de en önemlisi olan, tüzel kişiliğin hukuk düzenince tayin ve tespitini ifade etmeye çalıştığı düşünülebilir.

Yazar tarafından ele alınan diğer husus ise tüzel kişiliğin çeşitleridir. Burada da kamu ve özel hukuk tüzel kişi ayrımının yanı sıra, özel hukuk bakımından medeni hukuk birlikleri ve ticaret şirketleri ayrımının yapıldığına dikkat çekilmiştir. Hatta ticaret şirketleri içinde de kolektif ve komandit şirket türleriyle anonim şirket türü arasında dahi kimi hukuk sistemlerinde ayırım yapıldığı ifade edilmiştir. Osmanlı mevzuatında ise Mecelle ile Ticaret Kanunu kıyaslanarak özetle, Mecelle'de Ticaret Kanunu'nun aksine şirketlere şeriklerinkinden ayrı bir şahsiyet tanıma iradesinin kabul edilmediği belirtilmiştir⁶⁶.

Şirketlerin tüzel kişiliği kavramının ne anlam ifade ettiğini ise Mehmed Celeleddin şu şekilde dile getirmiştir: “*şahsiyet-i maneviye demek o şirketin şürekânın şahsiyet-i müteşahhisesinden (person physique) mada manevi bir şahsiyeti (person moral) olması ve bu şahsiyet-i maneviyenin şürekânın şahıslarına ait hukuk ve vezaiî bulunmasıdır. İşte bu şahsiyet-i maneviye kaidesi icabından olarak şürekâ şirkete karşı ecnebi hükmünde olduğu gibi müdiran-ı şirket dahi şürekânın değil, belki şirketin vekilleri ad ve itibar olunur. Şirketin fesih ve infisahıyla tasfiye-i muamelatı icra ve her bir şerikin hukuku tayin edilinceye kadar sermaye-i şirket tamamen şirkete ait olup şürekânın onda alakası bulunmadığından bunların muamelat ve dâiyûnat-ı şahsiyelerinden dolayı dâyinleri şirkete müracaat ve şirketi hasım ittihaz edemezler... Hâsıl-ı kelam şerik başka şirket başka olduğundan şerik hakkında varid olan şey şirket hakkında varid olmaz⁶⁷.*”

Ayrıca Mecelle'deki şirketlerin aksine, Ticaret Kanunu'nda yer alan ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğinin göstergeleri olarak, özellikle üç hususa değinildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, şirketin şeriklerinkinden ayrı, kendisine ait sermayesinin varlığıdır. İkincisi, şirket işlerinden dolayı üçüncü kişilerle bir uyumsuzluğun meydana gelmesi halinde, şerikler mahkemede

⁶⁶ Mecelle'de yer alan şirketlerden şirket-i mülkte, her bir şerikin hissesi diğerinin elinde emanet hükmünde (mad.1807); şirket-i akdde ise şeriklerden her birinin alıp satmakta ve başkasından ücretle iş kabul etmekte diğerinin vekili konumunda olduğu belirtilmiştir. (mad.1333) Şevket Mehmed Ali, “Şahsiyet-i Hukukiye Meselesi”, 763.

⁶⁷ Mehmed Celeleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 167-168; İlgili durumu Nezaret Hilmi ise şöyle ifade etmiştir: “...adi şirket azası umur-u şirkette bile şahsiyet-i müstakilesini muhafaza ettiği halde ticaret şirketlerinin hissedaranı mesalih-i şirkette bir vücud-u manevi itibar olunur.” Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, 45.

şahsen sorumlu olmayıp, şirket tüzel kişiliğini temsilen sadece müdürün hasım olarak bulunabilmesidir. Sonucusu ise gerek mahkemede gerek diğer resmi işlerde, tebligatların şirket ikametgâhına yapılması gerekliliğidir⁶⁸.

Mecelle'deki şirket türleriyle yapılan kıyaslanmanın yanı sıra, ticaret şirketlerinin tüzel kişiliği hususunun literatürde, Ticaret Kanunu'nun 36. ve devamı maddelerinde, "hissedarlık vechle şirket" şeklinde ifade edilen ve ticaret şirketlerinden ayrı olarak düzenlenen özel bir şirket türüyle kıyaslanmak suretiyle dile getirildiği de görülmektedir. Nitekim bu şirket türünün, sadece belirli bir ticari işin görülmesi amacıyla, tacirler tarafından geçici olarak meydana getirildiği, kendisine ait bir sermayesi olmadığı ve ticaret şirketleri için öngörülen kayıt ve şartlara tâbi olmadığı belirtilerek, onların aksine tüzel kişiliklerinin bulunmadığı ifade edilmiştir⁶⁹.

Diğer taraftan, büyük ekonomik teşebbüslerin gerçekleşmesine imkân vererek sayısız fayda sağlamış olan ticaret şirketlerinin tüzel kişiliği hususu Osmanlı hukuk literatüründe benimsenmiş olsa da, bu konuya ilişkin birçok meselenin henüz halledilmemiş olmasının bu kurumun gereği gibi işlemesine engel olduğu ifade edilmiştir. Bu meselelerden birini ise ticaret şirketlerinin

---

⁶⁸ Sayılan bu hususların yanı sıra Mecelle'de düzenlenen şirketler ile ticaret şirketleri arasındaki diğer farklılıklar şu şekilde sayılmıştır: 1. Tacirler tarafından bir ticari amaçlar için kurulan şirketler ticari şirket addedilip Ticaret Kanunu'na tabidir; ancak bunun dışındaki şirketler adi şirket olup Mecelle hükümlerine tâbidir. 2. Şirket borçlarının ödenmesinde aceze düşülmesi halinde, ticaret şirketleri Ticaret Kanunu'ndaki iflas hükümlerine tabi iken; adi şirketler Mecelle'deki hacr hükümlerine tabidir. 3. Adi şirketler Mecelle'de yer alan zamanaşımına tâbi iken, ticaret şirketleri Ticaret Kanunu'nda düzenlenen zamanaşımına tâbidir. 4. Ticaret şirketlerinin kuruluşu için kanunen bazı merasim ve şartların yerine getirilmesi gerekli görülmüş iken, adi şirketlerde bu tarz merasimler söz konusu değildir. 5. Adi şirketlere ilişkin bir uyuşmazlığın yargı merci hukuk/şer'iyye mahkemeleri iken; ticaret şirketlerinde eğer uyuşmazlık, şirket ile bir üçüncü kişi arasındaysa yargılama merci ticaret mahkemeleridir. Ancak şirket ortakları arasında, şirket işleri dolayısıyla ortaya çıkan bir uyuşmazlık söz konusu ise öncelikle tayin edilecek hakemler uyuşmazlık hakkında karar verecek, ardından ilgili karar, ticaret mahkemesince onaylanacaktır. Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, 45; Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 91; Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 167-168.

⁶⁹ Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 93; Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, s.95-96; Ayrıca ticaret komisyonunca hazırlanan 1907 tarihli layihada da "hususî şirket" olarak ifade edilen bu şirketler dışındaki ticari şirketlerinin "şahsiyet-i maneviye" sahibi olduğu ifade edilmiştir. *Ticaret-i Berriye Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Layihaları*, s. 7.

taşınmaz mal edinmemesi oluşturmaktadır. Nitekim Ticaret Kanunu'nda şirket sermayesinin nelerden oluşabileceğine ilişkin bir kurala yer verilmemiş olup, bu konuda genel kanun olan Mecelle'ye müracaat edilmesi gerekmektedir. Ancak bayi' (satıcı) ve müşterinin belirli olması kuralı karşısında, bir hukuki kişilik olarak kabul edilmeyen şirketlerin taşınmaz edinmeleri, Mecelle hükümlerine aykırılık teşkil etmektedir. Dolayısıyla ticaret şirketlerinin bu haktan mahrumiyetinin, ülkenin iktisadi gelişimi önünde ciddi engel teşkil ettiğini belirten Mehmed Cavid, çağın iktisadi şartları altında, bu hususun yeniden düzenlenerek ticaret şirketlerinin taşınmaz edinmelerine izin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sayede sanayi ve ticaretin gelişimine hizmet edilmesinin yanı sıra, muvazaa yoluyla gerçekleştirilmek zorunda kalınan işlemlerin de önüne geçilmiş olunacağı belirtilmiştir. Ayrıca yazar burada, sadece ticaret şirketlerinin taşınmaz edinmesine ilişkin hükümetçe kabul edilen bir karardan söz etmiştir. Bu kararın, gelecekte ekonomik ve toplumsal hayat bakımından taşıdığı önem dolayısıyla takdire şayan olduğunu ifade eden yazar, ilgili kararın Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından da kabul edilerek onaylanacağından şüphe etmediğini ifade etmiştir⁷⁰.

Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra, şirketlerin açıkça tüzel kişi olarak tanınması ve bu tüzel kişilikle emlak ve gayrimenkul tasarruflarına izin verilmesi tartışmaları gündeme gelmiştir. Söz konusu tartışmalar neticesinde 1913 yılında kabul edilen “*Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat*”⁷¹ ile resmi daireler, belediyeler, cemiyetler, sanayi ve inşaat şirketleriyle birlikte ticaret şirketleri, Osmanlı mevzuatında ilk kez açıkça tüzel kişi olarak ifade edilmiş; bu şirketlere taşınmaz mal edinme ve bunu tasarruf etme yetkisi tanınmıştır⁷². İlgili Kanun'un “Esbab-ı Mucibe Layihası”nda, bütün devletlerin çeşitli özel kanun ve düzenlemelerle tüzel kişilerin taşınmaz edinmesine bazı kayıt ve şartlar çerçevesinde izin verdiği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu

⁷⁰ Mehmed Cavid, “Mebahis-i İktisadiye: Şirketlerin Hakk-ı Tasarrufu: Şahsiyet-i Maneviyye”, *Musavver Muhit* 1, no.6 (R. 17 Teşrin-i Sani 1324/ M. 30 Kasım 1908): 94; Kazım ise, ticaret şirketlerin bir “şahs-ı manevi” olması ve tüzel kişilerin taşınmaz mülkiyeti edinme haklarının bulunmaması dolayısıyla, bu şirketlerde taşınmazların sermaye olamayacağını ifade etmiştir. Kazım, s. 86.

⁷¹ (H. 27 Rebiülevvel 1331/ R. 21 Şubat 1328/ M. 1 Mart 1913), *Düstur*, II. Tertip, C. 5, ss. 114-115. İlgili Kanun'un Esbâb-ı Mucibe Layihası için bkz. (aynı tarih) *Takvim-i Vekayi*, no.1392 (Sene 5): 1-2.

⁷² Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 37.

doğrultuda bazı hükümlerin olduğu, daha öncesinde cemiyetler ile Osmanlı ticaret ve sanat şirketleri hakkında kanun ya da özel düzenlemeler yoluyla buna izin verildiği belirtilmiştir⁷³.

2. Anonim Şirketler ve Bu Şirketlerin Tüzel Kişiliği

Ticaret şirketleri içerisinde “tesmiyesiz / bila-tesmiye” olarak tabir edilen anonim şirket türü, Ticaret Kanunu’nun 20-28, 31 ve 34. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, anonim şirketlerin unvanı olmayıp, hissedarların isimleriyle değil; faaliyet konularına göre vasıflandırılacağı öngörülmüştür⁷⁴.

Şirketi temsil ve şirket işlerini idare etmek üzere, gerek ortaklar gerek üçüncü kişiler arasından seçilebilecek ve azilleri mümkün olarak geçici süre için görevlendirilen yöneticilerin (müdürler), sadece şirket işlerinin idaresinden sorumlu olup; şirket taahhütleri ve borçlarından sorumlu olan tek kişinin ise şirketin mal varlığı olduğu düzenlenmiştir⁷⁵.

Ayrıca bu şirketlerin, hiçbir hissedarın ismi zikredilmeksizin sadece hisse senedi çıkarılarak teşekkül eden bir sermaye şirketi olduğu⁷⁶; hamiline ve isme

⁷³ “Esbab-ı Mucibe Layihası”, 1-2. Esbab-ı Mucibe Layihası’nda ticaret şirketlerine ilişkin bahsedilen özel düzenlemenin hangisi olduğuna ilişkin bir açıklık yer almamaktadır. Ancak Mehmed Cavid’in, hükümetçe kabul edildiğini dile getirdiği; fakat akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan kararın, ilgili özel düzenleme olması muhtemeldir.

⁷⁴ Bu husus Ticaret Kanunu’nun ilgili maddelerinde şu şekilde düzenlenmiştir: “Anonim ta’bir olunur tesmiyesiz şirketin ticaret usûli üzere şirket unvânı olmayıp hiçbir hissedârın ismiyle ta’rif olunamaz.” (Mad. 20); “Şirket-i mezkûre menbâ aleyha olan eşyanın tasrihiyle mevsuftur.” (Mad. 21).

⁷⁵ Ticaret Kanunu’nun ilgili maddeleri için bkz. “Şirket-i merkuumenin suret-i idaresi muvakkaten tevkil ve azil ve nasbları caiz olan kimseler ma’rifetiyle icrâ olunup işbu vekiller ise şerik ve şerikin gayri ve muvazzaf ve bilâ vazife olması müsâvidir.” (Mad. 22); “Müdürler yalnız muhavvel-i uhdeleri olan vekâletin icrâsı için mes’ul olup şirketin umûrunu idare eylesinden dolayı şirketin müteahhedâtine dâir medyun ve kefil değildirler.” (Mad. 23).

⁷⁶ Ticaret Kanunu’nun ilgili maddeleri için bkz. “Tesmiyesiz şirketin sermayesi bir takım eshama ve esham dahi meblâğ-ı mütesâvi bir takım hisselerle münkasim olur.” (Mad. 25); “Sehim senedâtında sahipleri ismi teşrih olunmamak üzere tanzim olunan kumpanya eshâmı senedi her kimin yedinde bulunur ise sehmin mutasarrıfı olup fûruhtu dahi senedin teslimi ile olur.” (Mad. 26); “Sehim senedâtında ashâbı esamisi musarrah olmak üzere tanzim olunan kumpanya eshâmı musarrah olmak üzere tanzim olunan senedâtının kumpanya defâtirinde mukayyed olması ve fûruhtu dahi kumpanya

yazılı olarak çıkarılabilecek bu hisselerle sahip olmakla hissedar sıfatını kazanan ortakların, ancak ortaya koydukları sermaye miktarında oluşacak zarardan ve sadece şirkete karşı sorumlu olacaklarına ilişkin sınırlı sorumluluk ilkesine yer verilmiştir⁷⁷.

Diğer taraftan, anonim şirketlerde hissedarların şahsi sorumluluğunun bulunmaması ve genel olarak iktisadi gelişim bakımından sahip oldukları önem bu şirket türünün, gerek hissedarları ve şirketle hukuki ilişkiye girecek üçüncü şahısları, gerek devlet ve toplum menfaatini korumak bakımından, kuruluşlarından sona ermelerine kadar bazı kayıt ve şartlara tabi tutulmasını; devletin gözetimi ve denetimi altında olmasını gerektirmiştir⁷⁸.

Bu doğrultuda, söz konusu şirketlerin kuruluşu konusunda, esas hükümlere uygun olarak düzenlenen şirket iç tüzüğü'nün (dâhili nizamnamesinin) ilgili devlet dairelerine tescil ettirilmesinden ibaret bir resmi işlemle şirketin hukuksal mevcudiyet kazanmasını öngören “serbest usul” ve şirketlerin kuruluşunun öncelikle hükümetin inceleme ve iznine tabi tutulmasını öngören “öncelikli müsaade” olmak üzere, başlıca iki usulün söz konusu olduğu, Osmanlı literatüründe dile getirilmiştir. Ancak ilk usule en çok riayet eden İngiltere’de dahi, görülen suistimaller neticesinde, 1878 senesinden itibaren teftiş ve denetime ait önlemlerin artırıldığı; dolayısıyla ekonomisi ve çağdaşlık seviyesi gelişmemiş ülkelerde bu usulün daha sakıncalı sonuçlara sebebiyet vereceği belirtilerek, Osmanlı Devleti’nde benimsenen usulün öncelikli müsaade olduğu ifade edilmiştir⁷⁹.

---

tarafından hâmiş-i senede şerh verilerek vaz’ı imza ve kumpanya kayd ve imza ile icra kılınması lâzımedendir.”(Mad. 27)

⁷⁷ Sınırlı sorumluluk esasını düzenleyen madde ise şu şekildedir: “*Hissedarlar şirket sermayesine kodukları hisselerinden ziyâde zarar ve ziyânı zâmin değildir.”(Mad. 24)*

⁷⁸ Mehmed Celeleddin, anonim şirketlerin bazı şart ve prosedürlerle sınırlandırılmasının sebebini şöyle izah etmiştir: “*Anonim şirketlerde mesuliyet-i şahsiye mevcut olmadığı halde doğrudan doğruya şirketle teması olmayan binlerce eşhas hisse senadını almak suretiyle sermaye-i şirkete iştirak eyleyeceklerinden kolektif ve komandit şirketleri gibi emr-i teşekkülleri hususunda müessisleri bir güne kayd ve şarta tâbi bulunmasalar ya meçhul-ül-ahval bir takım eşhasın anonim şirket teşkili bahanesiyle nâsı dolandırmasına veya husulü imkânsız bazı makasid için bir anonim şirket teşkil suretiyle hissedarların izarına sebebiyet verilmiş olur ki işbu tasdik-i resmi bittabi tadvikat-ı lazıme icrasından sonra vuku’ bulacağı cihetle bir dereceye kadar muhaziri bertaraf eylemiş olur.” Mehmed Celeleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 244-245.*

⁷⁹ “Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri” için bkz. Celali Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri* (İstanbul: Scala, 2011), 71-72.

Anonim şirketlerin kuruluşunda öngörülen şartlar, Ticaret Kanunu'nun 28, 31 ve 34. maddelerinde hüküm altına alınmıştır⁸⁰. Buradan anlaşıldığı üzere, öncelikle şirketin kuruluşuna hükümet ve padişah tarafından izin verilmelidir⁸¹. İkinci olarak, şirket iç tüzüğünün hükümet tarafından incelenmesi; ardından, bu iç tüzüğün padişah tarafından onaylanarak resmi izin verilmesi gerekmektedir. Son aşmada ise söz konusu resmi izin ve iç tüzük suretlerinin, "ticarethane"nin duvarına yapıştırılmak suretiyle ilan edilmesi gerekmektedir⁸². Ancak şirketin kesin kuruluşu için sermayesini

⁸⁰ 28. Madde: "Tesmîyesiz şirketin akd ve tanzimine evvel emirde bâ fermân-ı âlî izin verildikten sonra şerikler beyinde tertip olunacak kontruato senedi bittakdim mazmununda mülk ve millete mazarratlı şurut ve kuyud olmadığı takdirde icrasına irâde-i seniyye-i şâhâne sudûr eder ise ol şirketin tanzim ve icrâsı câiz olur." 31. Madde: "Bilâ tesmiye olan şirketlerin konturatoları ticârethâne marifetiyle tanzim olunup ba- 'dehu arz ve istizân olunmak lâzimedendir." 34. Madde: "Anonim yani bilâ tesmiye şirketlerin akdine dâir sâdır olan İrâde-i Seniyye-i Şahâne ve şirketin mukavele senedi ticârethâne duvarına yapıştırılıp hengâm-ı vahidde ikisi birden i'lân kılınır."

⁸¹ Her ne kadar kanunda öncelikle kuruluş için izin (ferman-ı ali) alınması gerekliliği öngörülse de, belirtilen usul ile uygulama arasında fark olduğu; uygulamada sadece dâhili nizamname örneğinin incelenip onaylanmasının yeterli görüldüğü ifade edilmiştir. Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 241-245.

⁸² İlgili usul, geniş olarak şu şekildedir: Öncelikle şirketin amacı, sermayesinin miktarı ve bu sermayenin nasıl tedarik edileceğini içerir resmi bir dilekçe ile şirket kurma talebi Ticaret Nezareti'ne sunulur. Nezaretçe durum padişaha iletilir ve eğer kabul edilirse, şirket kurulmasının uygun görüldüğüne ilişkin bir "ferman-ı ali" verilir. Bunun üzerine kurucular, bir dâhili nizamname hazırlayarak Ticaret Nezareti'ne sunar. Bu dâhili nizamnamenin kurulma talebini içerir dilekçe ile birlikte sunulması da mümkündür. Kurucuların sunduğu dâhili nizamname, Nezarette öncelikle ticaret müdüriyeti ve özel komisyonlar marifetiyle incelenir; gerek olursa ticaret odasından da yardım talep edilebilir. Ardından Sadaret aracılığıyla Şura-yı Devlet'e havale olunur ve burada incelenerek devlet ve millete zararlı olacak kısımlar düzeltilir. Devletçe eklenmesi gereken kayıt ve şart varsa eklenir. İnceleme esnasında, eğer gerekirse, kuruculardan uygun olanlar müzakereye çağrılarak birlikte değerlendirilir. Sonuçta her iki tarafça uygun görülen nizamname padişaha arz olunarak, onayının alınması ile şirket kuruluşuna "ruhsat-ı resmiye" verilir. Eğer nizamname dilekçe ile birlikte sunulmuş ise bu durumda verilen resmi izin hem şirketin kuruluşuna hem de nizamnamenin onayına ilişkindir. Ardından, ruhsat-ı resmiye ile dâhili nizamname suretlerinin Ticaret Nezareti duvarına yapıştırılarak ilan edilmesi gerekir. Ruhsat alınmaksızın kurulan şirket, kanunen hükümsüz sayılmasına rağmen, ruhsat almış, ancak ilan şartını yerine getirmemiş şirketlerin hukuken geçerli olup olmadıkları tartışmalıdır. Fakat bu durumda da, eğer üçüncü kişilerin hukukuna zarar verecek nitelikte ise yok hükmünde sayılmaları gerektiği ifade edilmiştir. Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 131-135, 141-142, 146,147; Anonim şirketlerin kuruluşunda bazı şart ve prosedürlerin öngörülme sebebi noktasında Celaleddin ile aynı görüşü paylaşan Nezaret Hilmi ise,

oluşturan hisse senetlerinin tamamının imzalanması ve sermayesinin %10'unun ödenmiş olması şarttır. İç tüzük değişikliği, faaliyet alanının genişletilmesi veya daraltılması, sermaye artırımı gibi şirket genel kurullarında alınan kararların hayata geçirilmesi de aynı prosedüre tâbi tutulmuştur⁸³.

Kuruluşa ilişkin bu şartların yanı sıra, devletin denetimi, kuruluşun sonra da devam etmektedir. Şirketin iç tüzüğünün dışına çıkarak halkı zarara uğratması halinde ruhsatı geri alınır. Ayrıca şirket işlemlerine nezaret ve iç tüzük hükümlerinin uygulanmasına dikkat etmek, genel kurul ve yönetim kurulunun toplantılarında oy kullanmaksızın hazır bulunarak hükümeti gerektiğinde şirket işlerinden haberdar etmek ve maaşı şirket tarafından karşılanmak üzere, devletin bir komiser tayininin, teamül gereği olduğu ifade edilmiştir⁸⁴.

---

nizamnamenin düzenlenmesi ve ilan aşamasında kanunda tabir edildiği üzere "ticarethane" adında hiçbir makamın olmadığını ifade eder. Bu konuda Celaleddin'den farklı olarak, şirket ve diğer senetlerin resmi addolunabilmesi için ya "mukavelat muharriri" ya da onun görevini ifa eden memur veya daire tarafından tanzim ve tasdik olunması gerektiğini; ardından incelenmek üzere Ticaret Nezareti'ne sunulması gerektiğini ifade eder. 34. Maddede geçen "ticarethane" ibaresinin ise, ticaret mahkemesi olarak anlaşılması gerektiğini, yani ticaret mahkemesinin duvarına yapıştırmalarla ilan edilmesi gerektiğini söyler. Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, 78-79, 82-83, 89; İlgili usul için ayrıca bkz. "Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri" (Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri* içinde, 72-73); Müfizzade Ali İhsan, "Anonim Şirket", *Musavver Fen ve Edep*, no.19 (M. 8 Ocak 1900): 75.

⁸³ Osmanlı bürokrasisinde şirket kurma süreci, anonim şirketlerin Osmanlı ülkesinde kurulmaya başlanmasından itibaren devletin sonuna kadar fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Görülen bazı kısmi değişiklikler ise bürokraside yapılan düzenlemelerin ayrıntısından ibarettir. Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 37-39. Ayrıca burada açıklanan usulün, imtiyazsız anonim şirketlere ilişkin olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim imtiyazsız şirketlerde devlet herhangi bir taahhüt altında bulunmadığı için sadece iç tüzüklerinin resmi usul dairesinde onaylanması yeterli olup, mukavelename ve şartname söz konusu değildir. Osmanlı dönemi ticaret hukuku kitaplarında da, burada devletin şahıslara karşı şirketin taahhütlerinden dolayı sorumlu olmadığı, söz konusu iznin ilgili şirkete faaliyet alanı ve konusu hususunda herhangi bir tekel ayrıcalığı sağlamadığı ifade edilmiştir. Kanunda öngörülen usulün, kişilerin zarara uğramasının önüne geçilerek hukuki güvenliklerini sağlamayı amaçladığı ve bunun bir imtiyaz olmadığı, özellikle vurgulanmıştır. Bkz. Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 250, 253-254.

⁸⁴ Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 134-135.

1906 yılında yayınlanan bir makalede de, anonim şirketlerin faaliyetlerinin yakından incelenmesi ve takip edilmesi gerekliliğinde temel amacın, hissedarların yani halkın hukukunun korunması olduğu ifade edilmiştir⁸⁵. Nitekim yazar, bu şirketlerde hissedar olarak yer alacak halkın, kanun ve iç tüzükteki hükümler, özellikle hissedarların yönetim ve genel kurul karşısındaki hak ve yetkileri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Bu durumun, gerek şirket kurucularının usulsüz işlemleri, gerek buna göz yuman devlet yetkililerinin suistimaline yol açtığı vurgulanarak; bunun ilgili şirketlerden gereği gibi faydalanılması önünde önemli bir engel teşkil ettiği dile getirilmiştir⁸⁶. Bu konuda, özellikle devlet tarafından teftiş için görevlendirilen yetkililerin usulsüz davranışlarının ise kabul edilemez bulunduğu özellikle ifade edilmiştir⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nde halkın refahı ve ülkenin kalkınması yolunda anonim şirketlerden umulan etkinliğin sağlanamamasında, halkın bilgisizliği, devlet yetkililerinin denetim konusuna yeterince önem vermemeleri ve rüşvet gibi usulsüz işlemlerinin yanı sıra bir diğer sebep olarak masraflı ve ağır bürokratik usuller gösterilmiştir. Bu hususa özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, basında sansür ve her türlü kontrolün kalkması sonucu geçmiş istibdat rejimini kötülemek üzere kaleme alınan pek çok yazıda yer verilmiştir⁸⁸. Bunu önlemek için yapılacak ilk işin, anonim şirketlerin kuruluşu ve idaresi hakkındaki kanuni düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesi olduğu ifade edilerek⁸⁹; kuruluş aşamasındaki sermaye hadlerinin, ruhsat alabilmek adına katlanması gereken külfetli işlemlerin kaldırılması gereğine dikkat çekilmiştir⁹⁰.

⁸⁵ K.M. Bazbazyan, "Mesail-i Maliye ve İktisadiye, Anonim Şirketler", *Resimli Kitap* 1, no.6 (R. 31 Şubat 1324/ M. 13 Mart 1906): 541.

⁸⁶ K.M. Bazbazyan, "Mesail-i Maliye ve İktisadiye, Anonim Şirketler", 539-542.

⁸⁷ Yazar söz konusu hususu şu şekilde ifade etmiştir: "meclis-i idare azalarının bu gibi harekâtı kendi menfaatleri iktizasında tabii görüyor ise de hükümet tarafından komiser veya vekil sıfatıyla hazır bulunan memurların lakaydılığı şayan-ı teessüf değil midir?" K.M. Bazbazyan, "Mesail-i Maliye ve İktisadiye, Anonim Şirketler", 544.

⁸⁸ Söz konusu sebepler hakkında bkz. Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, 20-21, 39-40; . Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 28-29; Mehmet Asım, "İktisadî İnzibat", *Vakit*, (R. 14 Eylül 1334/ M. 1918): 442 (Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri* içinde EK, 435-442); Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, dn.318.

⁸⁹ Mehmet Asım, "İktisadî İnzibat" (Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri* içinde, 442); Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, dn.318.

⁹⁰ Selanik, Vilayet Meclis-i Umumisi muamelat ve müteferriatını havi mecmuadır, 1323/1909, "Anonim Şirketler" (Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme* içinde, Belge No. 12, 218.)

Bu doğrultuda özellikle kuruluş aşamasında resmi izin ve padişah onayı alınması şeklinde karşımıza çıkan ve günümüzde “izin sistemi” olarak ifade edilen usulün, kaynak aldığımız Fransız Ticaret Kanunu’nda çok zaman önce kaldırılmış ve “normatif sisteme” geçilmiş olduğu ifade edilerek, Osmanlı Devleti’nde de kaldırılması gereği vurgulanmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet’in ardından Ticaret Kanunu’ndaki aksaklıkları düzeltmek üzere kurulan komisyonca hazırlanan layihada bu usul kaldırılmış; bunun yerine şirketin kuruluşunda gerekli şartları yorumlamak ve şirketin kanun dairesinde gerekli görülen şartları yerine getirip getirmediğini inceleme görevi, ticaret mahkemesine verilmiştir. Ayrıca bu layihada, gerek hissedarların gerek üçüncü kişilerin hukukunu temin edecek diğer başka hükümlerin de öngörüldüğü ifade edilmiştir. Ancak ilgili layiha savaşlar ve diğer sebepler dolayısıyla kanunlaşmamış; söz konusu usul, devletin sonuna kadar geçerliğini korumuştur⁹¹.

Osmanlı hukuk literatüründe tüzel kişilik meselesinin, ticaret şirketleri arasında bir sermaye şirketi olarak, sermaye birikimi ve ülke kalkınmasında önem taşıyan fonksiyonlarının yerine getirilebilmesindeki rolü dolayısıyla, anonim şirketler özelinde ayrıca vurgulandığı ve değerlendirildiği görülmektedir. Bu husus her ne kadar Ticaret Kanunu’nda açıkça ifade edilmemiş olsa da, ilgili madde hükümlerinden anonim şirketlerin bir hukuki şahsiyet olduğu; aynı zamanda hukuk düzenince de bu şekilde kabul edildiği değerlendirilmiştir. Anonim şirketlerin maddi ve manevi taşıdığı öneme dikkat çeken Nezaret Hilmi, özellikle hissedarların sorumlu tutulmasının bu şirket türüne rağbeti azaltacağını ifade ederek, gerek hissedarlarından gerek kendisini temsil eden kişilerden ayrı bir şahsiyetinin olması gerektiğini belirtmiştir ve sınırlı sorumluluk hususuna dikkat çekmiştir⁹².

Kazım tarafından ise anonim şirketler, “*hissedarları vaz’ ettikleri sermayeden ziyade vuku’ bulacak zarar ve ziyani zâmin olmamak ve hissedarandan hiçbirinin ismi ile müsemma bulunmamak üzere akd olunan*

⁹¹ Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 245; İlgili komisyon tarafından 1325 (1907) tarihinde tamamlanarak hükümete sunulan bu layihanın hazırlanmasında, Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz, Romanya ve Şili Ticaret Kanunları ile ticaret hukukçularından ve Şafii mezhebinin “Haşiye-i İbn-i Kasım” adlı kitabından yararlanıldığı ifade edilmiştir. *Ticaret-i Berriye Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Layihaları*, 1. Cüz, (İstanbul Matbaa-ı Amire, 1325), 7-9; Arslanlı, *Anonim Şirketler*, 3.

⁹² Nezaret Hilmi, *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, 71. İlgili hususlar hakkında ayrıca bkz. Mehmed Celaleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 238-240; Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 78; “Anonim Şirketler”, *OZTG*, 302-304.

şirket” şeklinde tanımlanarak “*şahs-ı manevi*” addedilmiş⁹³; bu anlamda şirketin taahhüt ve borçlarından sorumlu olan tek kişinin şirket tüzel kişiliği, daha doğrusu bir şirketin mal varlığı olduğu ifade edilmiştir⁹⁴. Bu şirketlerin tüzel kişiliğini Mehmed Cavid de, “*bir anonim şirket, bir şahs-ı manevidir ki şürekâdan her biri yalnız bu hususta şahsiyet-i hususilerini terk etmişler. Onun yerine şirketin şahsiyet-i maneviyesini kaim eylemişlerdir*”⁹⁵ sözleriyle dile getirmiştir.

Ticaret Kanunu’nun yanı sıra, şirketlerin faaliyet ve statüleri hakkında en açıklayıcı bilgiler, şirket iç tüzüklerinde yer almaktadır⁹⁶. Dolayısıyla anonim şirketlerin tüzel kişiliklerini değerlendirirken, bu iç tüzüklerde benimsenen hususların da incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti’nde bu şirketlerin kuruluşunda kullanılan iç tüzük örneği, Avrupa anonim şirket iç tüzüklerinin bir tercümesinden oluşmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde anonim şirket iç tüzük örneği⁹⁷, ilk olarak 1882 yılında yayımlanmış olsa da, aynı formun devlet tarafından daha önce de kullanıldığı; yayınlanan bu örneğin ise sadece, kurulacak anonim şirketlerin kuruluş yeri ve iç tüzükte belirtilmesi gereken bilgilerin bir şablon haline getirilerek sunulmasından ibaret olduğu ifade edilmiştir⁹⁸. Fakat bu örneğin ihtiyacı karşılayamaması ve uygulamada bazı sorunlara sebebiyet vermesi dolayısıyla 1917 yılında, yeni bir iç tüzük örneği yayımlanmıştır⁹⁹. Bu iç tüzük örneklerinde, yukarıda ifade edilenlere ek

⁹³ Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 114.

⁹⁴ Kazım, *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*, 118.

⁹⁵ Mehmed Cavid, “Mebahis-i İktisadiye”, 93.

⁹⁶ Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, s. 99.

⁹⁷ (H. 17 Muharrem 1300/ R. 7 Teşrinisani 1298/ M. 29 Kasım 1882) tarihli “Anonim Şirket Nizamname-i Dâhilîsi”, Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye V* (1995): 2277-2284.

⁹⁸ Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 22-23.

⁹⁹ 1917 tarihli örneğin hazırlanmasını gerektiren en önemli sebeplerden biri, imtiyazlı şirketler dikkate alınarak hazırlanan eski dâhili nizamname örneğinin diğer şirketlere uygulanmasındaki güçlükler olduğu ifade edilmiştir. Kabul edilen yeni örnekte ise ilgili dönemde çokça eleştirilen hususların dikkate alınarak şirket kuruluşunu engelleyen bürokratik engellerin kaldırılmaya çalışıldığı; ortakların ya da halkın zarara uğramasına neden olan gerek şirket kurucularının gerek devlet memurlarının suiistimallerinin önüne geçmek adına, şirketlerin takip ve denetimindeki eksikliklerin giderilerek yeni yaptırımların öngörüldüğü görülmektedir. Bunların dışında, şirketlerin teknik elemanlar dışındaki görevlilerinin Osmanlı vatandaşı olmasına yönelik hükmün, imtiyazlı şirketlere mahsus olması ve herhangi bir imtiyaza sahip olmayan şirketler için uygulanmasının uygun bulunmaması sebebiyle kaldırıldığı görülmektedir. “Osmanlı

olarak, Ticaret Kanunu'nda bahsedilmeyen anonim şirketlerin organlarının gerek hissedarlara gerek üçüncü şahıslara karşı sahip oldukları hak ve yetkilere yer verilmiş olup; bu hususun da yine açıkça ifade edilmemekle birlikte, anonim şirketlerin tüzel kişiliklerinin önemli bir göstergesi olduğu ifade edilebilir.

Ayrıca, Bab-ı Ali İstişare Odası tarafından hazırlanan 30 Ağustos 1884 tarihli bir raporda, Batı hukukunda şirketlerin manevi bir şahsiyet olarak kabul edildiği ve anonim şirketlerin de sermaye birikimiyle oluşmuş manevi şahsiyetler olduğu belirtilmiştir¹⁰⁰. Görüldüğü üzere, Osmanlı mevzuatına dahil oldukları andan itibaren anonim şirketler, açıkça düzenlenmemiş olsa da gerek Osmanlı hukuk literatüründe, gerek hükümet nezdinde manevi veya hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) şeklinde isimlendirilerek değerlendirilmiştir. İlgili hususun kanuni düzenlemelerde yer alması ise ancak 1913 yılında, Osmanlı ticaret şirketlerinin taşınmaz edinmesine ve tasarruf etmesine izin veren Muvakkat Kanun¹⁰¹ ile daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir¹⁰².

SONUÇ

Bir sermaye şirketi olarak borçlarından yalnız mal varlığıyla sorumlu bulunan ve şirket ortaklarının/hissedarların, sınırlı sorumluluk esas kapsamında, sadece taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile ve şirkete karşı sorumlu oldukları anonim şirket yapılanması, günümüz ticaret hukukunun vazgeçilmez unsurlarından biridir. Anonim şirket, modern ticaret hayatındaki bu sarsılmaz konumunu, kapitalizmin gelişim sürecinde elde etmiştir. Odak noktasını sermayenin oluşturduğu kapitalist sistem, sermayenin korunarak artmasını sağlayacak yol ve araçların organize edilmesine hizmet eder. Bu doğrultuda anonim şirketin, sınırlı sorumluluk esas başta olmak üzere girişim özgürlüğüne ve dolayısıyla sermaye birikimine sağladığı katkı; ayrıca elde edilen bu sermayenin tek elden yürütülmesine imkân tanınması sebebiyle, kapitalizm için önemli bir araç niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

Anonim Şirketleri Nizamname-i Dâhilisi Numûnesi", 1333 (M. 1917), hakkında geniş bilgi için bkz. Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 33-36.

¹⁰⁰ COA, ŞD. 1178/6 akt. Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 36-37.

¹⁰¹ "Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-u Muvakkat"

¹⁰² Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, 22, 36-37; Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle*, s.97-98; Bilgişin, *Ticaret Hukuku Prensipleri*, s. 77-78.

Aynı şekilde, tüzel kişilik kurumunun temelinde yer alan ortak amaçlar için bir araya gelme iradesi, insanlığın çok eski devirlerinden beri var olmasına karşın, hukuk düzenince bu amaç birliklerinin bir hukuki şahsiyet olarak kabulleri, kapitalizmle birlikte ticaret şirketleri ve özellikle anonim şirketlerin etkinliklerinin artmasına ve vazgeçilmez araçlar olarak görülmelerine kadar yeterli kuvvet ve desteği bulamamıştır. Nitekim hukukun şekillenmesinde ekonomik faktörler, özellikle kapitalist sistem söz konusu olduğunda birincil rol oynamakta; daha öncesinde yeterli desteği bulamayan tüzel kişilik kurumunun 19. yüzyıldan itibaren siyasi otoriteler tarafından kabulü ve hukuk düzenince benimsenmesinde, anonim şirketlerin önemli payı bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle dışsal sebeplerin zorlamasıyla kapitalizme açılmak zorunda kaldığı bu dönemde anonim şirketler, toplumdaki sosyal ve ekonomik unsurların doğal gelişimi neticesinde değil; daha ziyade yabancı devletlerin çıkar ve eğilimleri sonucu yabancı sermayenin ülkeye bir giriş kanalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, yabancı sermayenin ve dolayısıyla yabancı şirketlerin iş ve işlemlerini güven içinde sürdürmelerini sağlamak adına hukuk düzeninin de modernleşmesini, Batı ticaret ve şirketler hukukunun kabulünü gerektirmiştir. Fakat benimsenen yeni hukuki düzen, ülkenin özellikle Türk-Müslüman unsurları için pek bir anlam ifade etmemiş; yeterli sermaye birikiminin bulunmaması başta olmak üzere, tüccarın ihtiyaçtan fazlasına sahip olmayı hoş görmeyen geleneksel yaklaşımını koruması, halkın asıl uğraş alanının tarım olması ve sürekli devam eden savaşların buna fırsat vermemesinin yanı sıra, bu yönde bir ihtiyacın da hissedilmemesi, bilgi eksikliği, her alanda görülen bozulma ve yozlaşmanın ekonomik güven sağlamaması ve istibdat rejimi gibi pek çok sebep dolayısıyla Batılı anlamda şirketleşme konusunda etkinlik gösterememiştir.

Osmanlı mevzuatına 1850 tarihli Ticaret Kanunu ile giren, temel unsur ve fonksiyonları belirtilmekle yetinilen anonim şirket türünün, burada tüzel kişiliği açıkça düzenlenmemiştir. Ancak gerek bu konuya ilişkin Fransız içtihatlarının etkisi, gerek sermaye birikimi ve büyük girişimleri gerçekleştirmedeki katkısıyla milli kalkınmayı gerçekleştirmedeki rolü, Osmanlı aydın ve devlet adamları ile hukukçuları tarafından bu şirketlerin en başından beri bir tüzel kişi olarak kabulü ve değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu şirketlerin tüzel kişiliklerinin açıkça hüküm altına alınması ise, mevzuatta ancak devletin sonlarına doğru, 1913 yılında çıkarılan tüzel kişilerin taşınmaz edinmesine imkan tanıyan bir düzenlemeyle gerçekleşmiştir.

İslam şirketler hukukundan tüzel kişilik başta olmak üzere pek çok hususta ayrılan 1850 tarihli Ticaret Kanunu'nun anonim şirketlere ilişkin hükümlerinin, Osmanlı literatürde İslam hukukuyla bağdaşmazlığı noktasının çok fazla ele alınmadığı görülmektedir. Bunda muhtemelen, yukarıda sayılan sebepler dolayısıyla Türk-Müslüman tebaanın ilgili hükümleri çok fazla kullanamamalarının payı büyüktür. Nitekim genel olarak tüzel kişilik kurumuna ilişkin ilk olduğu belirtilen değerlendirmeler, ancak devletin sonlarına doğru yapılmıştır. Ayrıca konunun İslam hukuku çerçevesinden pek irdelenmemesinde bir diğer sebep olarak, umulduğu şekilde etkinlik sağlayamasa da, Osmanlı'nın anonim şirketleri modernleşmenin kaçınılmaz sonucu ve yabancı sermayeyle mücadelede bir araç olarak kabul etmesi gösterilebilir.

Dolayısıyla gerek anonim şirketlerin Osmanlı mevzuatına girmesi, gerek tüzel kişi olarak benimsenmesi, Tanzimat Dönemi'nden itibaren her ne kadar yüzünü Batı'ya dönmüş olmasa da yıkılışına kadar kendisini bir "İslam devleti" olarak tanımlayan Osmanlı Devleti'nde, dini ve geleneksel koşulların uyumsuzluğuna rağmen, ekonomik faktörlerin, siyasi iradeyi ve dolayısıyla hukuku şekillendirmedeki baskın konumunu, Türk hukuk tarihi açısından ortaya koyan önemli bir örnek niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- A. Zihni. “Kitab-üş Şirket”. *Muhammat*. (Sene 2, 1339): no.18, 554-557; no.19, 593-596; no. 20, 623-625.
- Akipek, Jale G., Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman. *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku C. I*. İstanbul: Beta, 2012.
- Akünel, Teoman. *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*. İstanbul: Beta, 1995.
- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, “Ottoman Securities”*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası A.Ş., 2001.
- Allen, Larry. *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya - Küresel Finans Sisteminin Öyküsü*. çev. Mahmut Tekçe. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Ansay, Sabri Şakir. *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*. Ankara: Turhan, 2002.
- Ansay, Tuğrul. *Anonim Şirketler Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 368, 1975.
- Arslanlı, Halil. *Kollektif ve Komandit Şirketler. I. Kısım*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1956.
- _____. *Anonim Şirketler I, Umumi Hükümler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1960.
- Bakan, Joel. *Şirket, Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*. çev. Rahmi G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı, 2007.
- Balta, Yusuf. “Modern ve İslam Hukuku Açısından Tarihi Süreçte Tüzel Kişilik”. *Amasya İlahiyat Dergisi*, no. 17 (Aralık 2021): 465-500.
- Bilgişin, Şevket Memedali. *Ticaret Hukuku Prensipleri, İkinci Kitap, Şirketler Hukuku*. İstanbul: Duygu Matbaası, 1950.
- Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Çırac, Hasan Hayri. *İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Dural, Mustafa ve Tufan Öğüz. *Türk Özel Hukuku C. II Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz, 2019.
- Egger, A.. *İsviçre Medeni Kanunu Şerhi - II. Kısım: Tüzel Kişiler*. çev. Volf Çernis. Ankara: Yeni Cezaevi Basımı, 1948.

- (H. 17 Muharrem 1300/ R. 7 Teşrinisani 1298/ M. 29 Kasım 1882) tarihli “Anonim Şirket Nizamname-i Dâhilisi”, içinde Ergin, Osman Nuri. Mecelle-i Umur-u Belediye V (1995): 2277-2284.
- Filibeli Ahmet Hilmi. “Şirket ve Cemiyet”. *Hikmet*, no. 4 (Sene 1, H. 3 Cemaziyülevvel 1328/ R. 29 Nisan 1326/ M. 12 Mayıs 1910): 4-5.
- Getzler, Joshua. “Company Law: English Common Law”. In *The Oxford International Encyclopedia of Legal History* 2. ed. Stanley N. Katz, 87-92. Oxford University Press, 2009.
- Gözübenli, Beşir. “Şirket”, *TDVİA* 39, (2010): 198-201.
- Güriz, Adnan. *Kapitalist İdeoloji*. Phoenix, Eylül 2010.
- Hatemi, Hüseyin. *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.
- İmregün, Oğuz. *Anonim Ortaklıklar*. İstanbul: Gün Matbaası, 1974.
- K.M. Bazbazyan. “Mesail-i Maliye ve İktisadiye, Anonim Şirketler”. *Resimli Kitap* 1, no. 6 (R. 31 Şubat 1324/ M. 13 Mart 1906): 539-545.
- Kanunname-i Ticaret ve Zeylleri*. Yeni Harflere çev. Fikri Gürzumar ve Tekin Gürzumar. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Güzel İstanbul Matbaası, 1962.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.
- Kaya, Eyüp Said ve Hasan Hacak. “Zimmet”. *TDVİA* 44 (2013): 424-428.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, “Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar”*. Creative Yayıncılık, 1991.
- Kazım. *Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi*. 1905.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*. Ankara: Lotus Yayınevi, Ekim 2005.
- Kırca, İsmail, Feyzan Hayal Şehirli Çelik ve Çağlar Manavgat. *Anonim Şirketler Hukuku, C. 1, Temel Kavram ve İlkeler, Kuruluş, Yönetim Kurulu*. Ankara: 2013.
- Koraltürk, Murat. “Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”. İçinde *Osmanlı* III. ed. Güler Eren, 443-448. Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Köse, Murtaza. “İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”. *EKEV Akademi Dergisi* 1, no.2 (Mayıs 1998): 221-230.
- Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap, Ağustos 2021.

- Mehmet Asım. “İktisadî İnzibat”. *Vakit*, (14 Eylül 1334, M. 1918). (Yılmaz, Celali. *Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul: Scala Yayıncılık, Nisan 2011 içinde EK, 435-442).
- Mehmed Cavid. “Mebahis-i İktisadiye: Şirketlerin Hakk-ı Tasarrufu: Şahsiyet-i Maneviyye”, *Musavver Muhit* 1, no. 6 (R. 17 Teşrin-i Sani 1324/ M. 30 Kasım 1908): 92-94.
- Mehmed Celâl. “Ticaret Şirketleri”. *Hukuk Mecmuası* 1, no. 2 (Sene 1, 1331): 108-115.
- Mehmed Celaledin. *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, 1329.
- Müfizzade Ali İhsan. “Anonim Şirket”, *Musavver Fen ve Edep* 19, (8 Ocak 1900): 75.
- Nezaret Hilmi. *Teşrih-i Kanun-ı Ticaret*, 1303.
- Oğuzman, Kemal, Özer Seçili ve Saibe Oktay Özdemir. *Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)*. İstanbul: Filiz, 2019.
- Oğuzoğlu, Cahit. “Eski ve Yeni Telâkilerle Göre Hükmi Şahsiyet”. *Adalet Dergisi*, no.67 (2021/2): 519-549.
- “Anonim Şirketler”. *OZTG*, no.19, (Sene 2, 1324): 302-304.
- Örsten Esirgen, Seda. “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)* 29, no.29 (2011): 31-47.
- _____. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri”. *Adalet Dergisi (Türk Hukuk Tarihi Özel Sayısı)* 62-63, (2019/ 1-2): 429-480.
- Özsunay, Ergun. *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1978.
- Serozan, Rona. *Tüzel Kişiler Özellikle: Denekler ve Vakıflar*. İstanbul: Filiz, 1994.
- Pamuk, Şevket. *100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999.
- Poray, Reha, Ünal Tekinalp ve Ersin Çamoğlu. *Ortaklıklar Hukuku I*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2019.
- Reşad Sami. “Şirketler ve Faideleri”. *OZGT*, no.18 (Sene 2, R. 31 Ağustos 1324/ M. 13 Eylül 1908): 285-288.
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Der Yayınları, 1986.
- Seyyid Haşim Bey. “İslam Hukuku - Hükmi Şahsiyet 1”. *İslam Mecmuası*, no.4 (H. 28 Rebiü’lâhir 1332/ R.13 Mart 1330/ M. 26 Mart 1914): 101-104.

- _____. "İslam Hukuku - Hükmi Şahsiyet 2", *İslam Mecmuası*, no.5 (H. 13 Cemaziye'l-evvel 1332/ R. 27 Mart 1330/ M. 9 Nisan 1914): 130-133.
- Şekerci, Osman. *İslam Şirketler Hukuku, Emek-Sermaye Şirketi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- _____. "İslam Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri". İçinde *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, 25-29 Eylül 1996*, ed. Mehmet Bayyigit, 79-105. Konya: Kombad Yayınları, Şubat 1997.
- Şencal, Harun. "Ticari İşletmelerin Tüzel Kişiliğe Sahip Olmasının Sonuçları: İslam Ekonomisi Açısından Bir Değerlendirme". *İstanbul İktisat Dergisi* 71, no.2 (2021): 367-394.
- Şevket Mehmed Ali. "*Şahsiyet-i Hukukiye Meselesi*". *Ceride-i Adliye*, no.19 / 20 / 21 (Sene 2, 1339-1340): 754- 765.
- Taşdelen, Servet. *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları, Anonim Şirketlerin Tarihi Hukuku ve Ekonomisi Üzerine*. Ankara: ÜPV Yayıncılık, Mayıs 2005.
- Ticaret-i Berriye Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Layihaları*, 1. Cüz, İstanbul Matbaa-ı Amire, 1325.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat 1098-1918*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Tüzün, Necat. *Şirketler Hukuku Dersleri*. Ankara: Kalite Matbaası, 1976.
- Vahan. "Fevaid-i Şirket". *Mecmua-ı Fünun* 1, no.8 (R.1279/ M.1863-64): 343-353.
- Velidedeoğlu, H. Veldet. "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I - Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- _____. *Türk Medeni Hukuku*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1963.
- Wallerstain, Immanuel. *Tarihsel Kapitalizm*. çev. Necmiye Alpay, Metis, 2006.
- Yılmaz, Celali. *Osmanlı Anonim Şirketleri*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2011.
- ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed. *İslam Hukuku 2*. çev. Servet Armağan, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2006.

